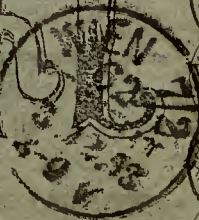

ՕՐԱՅՈՅՑ Հիւանդանոցի

an Couvent des R. R. P. Méchitharistes
à VIENNE
VII Méchitharistengasse 4

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

ՄԱՍՈՒՆ

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

Ազգային, Գրական և Քաղաքական

28^{րդ} ՏԱՐԻ

1898

ԹԻԻ 22

15 ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԽՄԲԱԳԻՐ - ՏՆՈՐԵՆ
Մ. ՄԱՄԱՐԵԱՆ

ԶՄԻՌՆԻԱ
ՏԳԱԴՐ. ՄԱՄԱՐԵԱՆ

ՕՐԱՅՈՅՑ Ծիվիլի

ՕՐԱՅՈՅՑ Բնական Պրակտիկ

ԿԱՐԵՒՈՐ ԱԶԴ

Իզդիրի եւ շրջակայից համար

Գրքերն Գործարարներն Ներկայացուցին

ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ ԳՐԱՏՈՒՆԸ

Հետեւաբար, նայն շրջանակին մէջ մեր հրատարակութեանց պէտք ունեցողները կրնան յիշեալ գրատունն հայրայրել իրենց պէտք եղած գրքերը:

Կ. Պոլս. 10/22 Հնիշ. 1898

Ս. ԴԱԻԹԵԱՆ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՁՆԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆ (Սարգիս Արեղայ Աճ մեան)	831
ՌՈՄԵՅ ՆԻ ԺԻՒԼԻԷԻ (Ա. Նաւարեան)	846
ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԿՆԵՐ (***)	855
ՄԱՏՆՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Գրքեր Կարապետեան)	859
ՕՏԱՐ ԳՐԱԿԱՆ ԴԵՄԵՐ (Զարեհ Ղազարեան)	863
ԿԻՆԵՐԸ ՊԱՐՏԵՐ (Երանյան)	867
ԴԵՄԵՐ (Կարապետեան)	870
ԻՄ ՅՈՒՇԱԳՐՆԵՐ (Երանյան)	872
ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐ	877

ԾԱՆՈՒՅՈՒՄ

Չալուքը կաթնափառաւ կը փախաքի Արեւելքի մէջ առհարական տան մը հետ յարաբերութիւն հաստատելը Ամեն եղանակի մէջ կը ծախուի ՊԱՏՈՒԱԿԱՆ ԿԱՐՄԻ մեծաքանակ:

Հասցէ.

G. Kszyortofowier

Galicie — AUTRICHE

Zulucere — Poste Zulucere

6. 1. 1. 22

ԱՆՋՆԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սոյն մերնազորին տակ «Արևելահայ Մահաշահ» օգտաշատ հանձնարար 1 հոկ. 19 թվականին մեջ Նախարարան Ա. Եփենդիրի մեջ յօդուածը կար:

ու դատողութեան սխալանքը ուղղել, սակայն նիւթի կարեւորութեանը համար կարժէ մի քանի խորհրդածութիւն ընել:

Իրաւ է որ անձնասպանութեան գլխաւոր պատճառներէն մին տառապանքի ու զրկանքի իր սե ընկերներուն հետ սուկալի խեղճութիւնն է, այն արիւնարբու ճիւղը, որուն ճիւղաներուն մէջ ինկած ժառանգազուրկը անձնասպան լինելով կը կարծէ բոլորովին ազատիլ անկէ, վերջապէս խոյս տալով կենաց պայքարէն և յաւիտեանս նիրհել ոչնչութեան մէջ. իրաւ է թէ այս մեծ չարիքին պատճառը մարդկային մեծ ընկերութիւնն է որ շատ դիւրաւ պիտի կրնար վաճել իր նմաններուն թշուառութիւնը, եթէ երբէք մտածէր որ, վիճակի և բաղդի անհաւասարութիւնը կարեւոր կամ անմիջեւի ըլլալով հանդերձ, շատ սրտաճմիկ և այնքան դժպիհի է հաստատել թէ մարդկային էակները պարտաւորուած են անձնասպան ըլլալ առ ի չդոյն նիւթական նպաստի մը, արդի քաղաքակրթեալ ընկերութեան մէջ. վերջապէս, ճշմարիտ է որ առանձնաշնորհեալները ժառանգազուրկներու նկատմամբ եթէ քիչ մը բանակաւորէն մտածած ըլլային՝ վաղուց արդէն խոյս տուած պիտի լինէին թշուառութիւններն ու չարիքները. ինչպէս ըսած է ասկէ երկու հարիւր տարի առաջ Զօրօսադր, զրադաշտեան կրօնի հիմնադիրը, թէ «երբ դու կուտես, շուներուն ալ կերցուր որ քեզ չը խածնեն»:

Սակայն իրենց կենաց թելը կամովին կտրողները տեսնենք հասկցած են արդեօք թէ ի՞նչ է մեռնիլ և ի՞նչ, ապրիլ. ահա թանձրացեալ տգիտութիւն մ'որ հեթանոս փիլիսոփայներու դարէն սկսեալ, և նոյն իսկ Յիսուսի վարդապետութենէն յետոյ, որ պայծառ լոյս մը սփռած է արդէն այս մասին, իր մթադոյն քօյը տարածած է շատ մը մտքերու վրայ որոնք այս տառապանաց աշխարհին մէջ, զուրկ ամեն միսթարութենէ, կը դիմեն յանձնասպանութիւն՝ որ կը կարծեն զիրենք պիտի առաջնորդէ դէպ իրենց երազած նիրվանան:

Հին փիլիսոփայները հակառակ իրենց երբեմնի գեղեցիկ վրձիններուն չոգնոյ անմահութեան, անկարող էին ապագայի ստուերները ցրելու և խորհրդաւոր յաւիտենականութիւնը լուսաբանելու, անոնց գրածները բան մը չեն կրնար հաստատել և միշտ տարակոյս մը, տարամ մ'որոյ մը կը տեսնուի հոն: Սոկրատ և Պլատոն իրենց զարմանալի տաղանդով խորին ճշմարտութիւններ նշմարած ու հրատարակած են, սակայն տե-

ստի մը տարակուսանաց մառախուղ կը սաւառնի դարձեալ իրենց հաստատումներու վերեւ, որով կիկերոն կտախպուի ըսել. «Պշատունի գրքերը բան մը չեն հաստատեր, մարդ միշտ թեր ուղէմ խօսքեր կը գտնէ անոնց մէջ:» Նոյն իսկ Սենեկա, որոյ բարձր բարոյագիտութեան համար զինքը Ս. Պողոսի նմանցուցած են ոմանք, փիլիսոփայները, կըսէ նա, հեշտիւ իմն կը խոստանան արդարներուն վսեմ երանութիւն մը մահուանէ յետոյ, բայց լուրջ ապացոյցներով չեն կարող հաստատել իրենց ըսածները, և ինքն ընդհանուրի կողմէն իրրւ թարգման կըսէ. «Մահուանէ յետոյ բան մը դոյութիւն չունի, և նոյն իսկ մահը ուրիշ բան չէ բայց եթէ թռուցիկ ժամանակամիջոցին ծայրագոյն եզրը:» Թէև Որատիոս Non omnis moriar նշանաւոր խօսքը ըսած է, սակայն ատկէ չը հետեցուի թէ հոգւոյ անմահութեան վրայ հաւատք ունեցած ըլլալ, այդ խօսքով նա իր գործերուն կուզէր ակնարկել: Նոյնպէս Վերգիլիոս Ենէաիդն մէջ Եղիսեան դաշտերուն և Տարտարոսի տանջանաց վրայ այնքան ներդաշնակօրէն գրածներուն հաւատք պէտք չէր ընծայել, քանզի բանաստեղծը այդ գործին մէջ միմիայն հանդէս բերած է իր զիւցաղներգութեան հրաշակերտն և նկարագիրը ժողովրդական զիցարանութեան, որուն գէթ ինքը չէր հաւատար:

Վերջապէս հին փիլիսոփաները վերջին վախճան մը կը նշկատէին մահը և բոլորովին անկապ ուրիշ ու է կեանքի մը հետ և այդ առթիւ անիկա չարիքներու ամենէն դարհուրելին կը համարէին, ինչպէս իրենց բերնով կը խոստովանին այդ բանը Որատիոս, Եպիկուրոս և Լուկրետիոս, այս վերջինը թէև իր De Natura Rerum քերթուածը յօրինած է ուզելով հաստատ մնալ մահուան երկիւղին ոչմ սակայն չյաջողելէն զատ՝ կենաց մինչև վերջը անկէ հալածուած է:

Անա այսպէս ի հնումն մահը ոչնչութիւն մը, վախճան մը, ուրիշ կեանքի մը հետ կապակցութիւն չունեցող բան մը նկատուելով, ըստ կարի երջանիկ եղողները կը սոսկային մահուանէ իսկ խեղճերը, թշուառները, զրկուածները յանձնասպանութեան կը դիմէին, ա՛լ վերջ մը տալու համար իրենց վիշտերով ու դառնութիւններով ի կեանքին:

Սակայն յայտնութեան վարդապետութիւնը բոլոր դաղտնիքները լուսաւորեց, գաղափարները բոլորովին յեղաշրջեց, նա հասկցուց որ մահը անէութիւն, ոչնչութիւն չէ, ալ նոր և յա-

« Իտե՛ն աշխան կեանքի մը վերսկսումը, բան մ'որ ըմբռնելու հա-
մար պէտք է սակայն բնութենէն վեր բարձրանալ և հաւատաց
աչքով ու եկեղեցւոյ վարդապետութեան լուսով նախ անոր»
Յիսուս Յեթմիչէն մի այրէն, Գեթմե՛մանիի ձորէն, խաչի ճա-
նապարհէն իր ծանր բեռով մի՛ջէ Գողգոթայի գագաթը
քարձրացաւ ցոյց տալու համար, իր անձին օրինակովը, թէ
մարդ իկ ի ծննդենէ մի՛նջէ ի մահ ենթարկուած են վշտի, տա-
ռապանաց և թշուառութեան: Փրէչի այդ կեանքը մարդ կաին
կենաց ծրագիրն ու օրինակն է. ծնիլ և տառապի՛լ, ահա այդ
է մարդուն ճակատագիրը: Բան մ'որ հեթանոս փիլիսոփայու-
թիւնն անգամ կը խոստովանի. «աստուածները, կրօն Հոմե-
րոս, մշտնջենական վշտի դատապարտած են գմարդիկ» Եւ նոյն
Կարծիքը զանազան ձևերով կը հաստատեն Արիիդ սիլէս, Գե-
մեթրիտոս, Լուկրետիոս ևն:

Երօնքը կը բանադրէ անձնասպանութիւնը իբրեւ յանցանք
մը, իսկ փիլիսոփայութիւնը վատութիւն մը կը նկատէ զայն,
այս վիճակները անարդար կը դռնեն սմանք առարկելով թէ
անձնասպանութիւնը յանցանք մը չէ, քանի որ, տանց յաւի-
տենականութեան զաղանիքը հասկնալու, յուսահատելով մահ-
աւան դիմած են. նոյնպէս և վատութիւն ալ չէ քանզի քաջա-
սրտութիւն պէտք է լքելու համար կեանքը որ կրնար տակա-
ւին մխիթարութիւններ և ուրախութիւններ ընծայել: Եթէ
այս տեսակ պաշտպանողական տրամաբանութիւններ կրնան
քաջալերել անձնասպանները, եթէ վարդապետութիւնն ու
բարոյականութիւնը բաւական չեն անձնասպանութեան ձգ-
տումներուն դիմադրելու՝ յուսալի է որ կենաց տրամաբանու-
թիւնը, անմահութեան ստուգութիւնը կարենայ այդ հոտանքը
կեցնել: արդէն անձնասպաններուն ամենամեծ պատճառները,
լաւ է ըսել իրենց արդարացումը, էութեան վրայ ունեցած տա-
րակոյսինն է. ուրեմն երբ հասկցուի տնոնց թէ կեանքը յաւիտե-
նական է, թէ մահը հոյս-ճիշտ չափ և թէ ներկայ կեանքէն յետոյ
մշտնջենական կեանք մը պիտի վերսկսի, անտարակոյս է որ տնոնց
մէջէն պիտի ջնջուի այս յուսահատութեան սերմերը ի՛նչպէս յի-
սուս տարի առաջ ձանուցած է Ալթրէտ տը Միւսէ, և անոնք ոչ
միայն չը պիտի մտածեն լքանել մարդկութեան սահմանուած
նշանակեալ գործը, այլ և քաջասրտութեամբ և խաղաղու՝

թեամբ պիտի սպասեն մեկնումի մե՞ծ ժամուն. արդ պարտ է լոյսը շողացնել մարդկային տառապանսց սև ծովին ու տառակոյսով պաշարուած և ցաւած խեղճ հոգիներու մէջ, որոնք պատրաստ են կորսուելու, թէ կենաց դադարում չի կայ բնաւ և սահմանեալ քարի մահն է միայն գովելի ու մխիթարական աստ և ի հանդերձեւումս:

* * *

Քանի մը խօսք ալ, ու վերջացնենք:

Նաւարեան էջ. անտեղի գայրոյթ մը, մեղադրանք մը ունի առ եկեղեցականն ու եկեղեցին թէ՛ ասոնք հասարակաց գերեզմանէն ալի մը դետին կը գլանան անձնասպաններուն համար, մինչդեռ, կրտսէ, այդպէս չէն վարուիլ եկեղեցւոյ սուրբերուն հետ որոնք ևս իրենց ստորերկրեայ բնակարաններէն ելնելով իրենց կաճքովը դէպ ի մահ դիմած են. սակայն Նաւարեան էջ. պէտք է գիտնայ որ անձնասպանին ու մարտիրոսին մէջտեղ մեծ տարբերութիւն, ահագին վիճ մը կայ. առաջինը մարդկութեան սահմանուած տառապանքէն խոյս տուած, իսկ երկրորդը դէպ ի տանջանք դիմած է. մին կուզէ վերջնականապէս լքել կեանքը, իսկ միւսը իրական և յաւիտենական կեանքի ետեւէն կընթանայ. վերջապէս անձնասպանին արիւնը երկիրը կապրկապէ, իսկ եկեղեցւոյ սուրբերուն, այն քաջ նահատակներուն, այն կամաւոր մարտիրոսներուն արեան մէջ մի կաթիլը կեանքեր կը փրկէ, աւետարանը կը տարածէ. պէտք է գիտնալ որ անոնք հետեւողներն են Քրիստոսի այն Մեծ կամաւոր զոհին որ իր մահուամբ ուրիշները ապրեցուց:

Կեանքը պատերազմ մ է յորում մարտնջողին համար եկեղեցին միշտ օրհնութիւն մը, իսկ անկէ թուլութեամբ խոյս տուողին համար անէ՛ծք մ'ունի:

Հուսկ ուրեմն, մեր բարեկամը ի՞նչպէս կրնայ, և միթէ արդարութիւն է պահանջել որ «կեանքը անտանելի է, այս վշտի և թշուառութեան աշխարհիս մէջ չարժեք տալիլ» ըսելով վատօրէն անձնասպան եղողին համահաւասար ավուր զըրուի ճիշտ քովիլը այն քաջ զինուորին որ ամենայն իրաւամբ կրնայ պարծիլ թէ «զբարեք պատերազմ պատերազմեցայ, զընթացան կատարեցի, զհաւատոն պահեցի, այսուհետեւ կայ միայ ինձ արդարութեան պատկըն Բ. Տեմիթ. Գ. 7: »

25 Հ.հ. 1898

Ս. Երուսաղէմ

ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՆԴԱՅ ՍԱՆԴԵԱՆ

ՊԱՄԵՍ ԵՐ ԵՐԵՒԱՆԻ

ՎԱՅԷ ՄԱՍՈՒՐԵԱՆԻ ԱՆՄԱՆ ՏԻԵԱՍԱԿԻՆ

Պ.

Հագիւ թէ նորապսակ ամուսինները գերագոյն երջանկութեան մը եղերքը կը գտնուին, չարաչուք պատահար մը կը մեռայլէ տնտեց պայծառ երկինքը: Վերոնի փողոցներուն մէջ նորէն կոխ մը կոկոխ: Դիպալտ, որ պարահանդէսին մէջ չէր կըրցած վրէժը լուծել Ռոմէօն, սուրը կը քաշէ, մերժումին վրայ, զանկա վատ կը հռչակէ: Մէրգիւտիո ներկայ է, կատուելով իր բարեկամին եղած անարգանքէն, իր կարգին ան ալ սուրը կը քաշէ: Ռոմէօ, նոր ամուսնացած, ի զուր կաշխատի մենամարտութեան աստղըն առնելու: Մէրգիւտիօ կիյնայ վիրաւոր, քիչ յետոյ կը մեռնի: Երիտասարդ Մոնդակիւն, մինչև հոգին վիրաւորուած, կարթննոյ իր մէջ տապեաական ոգին, կը յարձակի Դիպալտին վրայ, և սուրի հարուած մը զանի գետին կը փռէ անկենդան: Ռոմէօ խոյս կուտայ և կը պահուի Լորանսի խուցը: Իշխանը կուտի վայրը կը հասնի, և քննութենէ մը ետքը, աքսորի վճիռը, կարծակէ Ռոմէօի դէմ:

Այս աղետաւոր դէպքէն յետոյ, տեսարանները աւելի ազդեալ են և աւելի ողորդական: Ժիւլիէզ, դեռ անգիտակայս դէպքին, գեղեցիկ մենախօսութիւն մը ունի, ուր սիրոյ տնտանթ հաճոյքները զինքը կը յափշտակեն: Անուշ սարսուռներով կը խորհի զիշերուան, մեղրալուսնին: Միմայրը բեմ կուգայ, և ահա կը պարզուի սրտաճմիկ տեսարան մը: Անոր արցունքո ու անիմաստ բացադանջութիւնը կը չարչրկեն Հէքաղջիկը: Մէկը մեռած է, բայց ո՞վ: Ռոմէօն թէ ուրիշ մը: Վերջապէս կիմանայ թէ Դիմալտ, իր հարեղբորորդին, սպաննուած է: Յուր անհուն կըլլայ, ու խեղակորոյս, կոկոխ անարգանքներ թափեց բնութեան գլխուն:

— Ո՞վ սողացող սիրտ՝ ծածկուած ծաղկալից գեղեցկութեան մը տակ: Ճիւղ մը կրնայ բնակիլ երբէք այսպիսի չք՝ Նկուզի մը մէջ: Ենթադրուի լուսնակալ, հրեշտակային դէ, ագռաւ աղաւնիի մեհաուրներով, ուլ՝ յափշտակիչ գայլերու, տ-

նարգ գոյացութիւն երկնային ձեռք մը տակ: Ճիշտ ներհակը ինչ որ դուն կը թուիս ճշմարտապէս: Սուրբ դատաւարսեալ, ազնիւ թշուառական: Ո՛վ բնութիւն, որո՞ւ կը պահէիր զժախքը, երբ դուն վտարեցիր սատանային ոգին հաճոյալից մարմնոյ մը մահացու դրախտին մէջ: Ոչ մի գիրք չպարունակեր երբեք այսպիսի անարգ քերթուած մը, այսքան գեղեցիկ կապուած: Ո՛հ, կրնայ ստորեութիւնը բնակիլ այսքան վահաշուք պալատի մը մէջ:

Ծմայլուն ալ, անոր օրինակին կը հետեւի: Բայց երբոր կը պոռայ փրփրալից,

Shame come to Romeo!

— Ամօ՛ժ Ռոմէօին.

Կը գեղնի ժպիւնէդ: Եւ հպարտ վագրի մը պէս, իր զայրոյթը կայծակի արագութիւնը կուսենայ: Այն կոշտ անարգանքը կարթնցնէ իր սէրը, իր մեծ համակրութիւնը:

— Թող վերքերով լենայ քու լեզուդ, կը հծծէ ծծմայրին, այսպիսի անէծքէ մը ետքը: Ան չէ ստեղծուած ամօթի համար: Ամօթը ամբիւշտար պիտի ըլլար անոր ճակտին վրայ, որովհետեւ գահ մըն է ան, ուր պատիւը պէտք է ստակուի, բացարձակ միապետը տիեզերքին: Ո՛հ, ի՞նչ ճիւղ է ի հո ալ, որ այսպէս կանարգէի զինքը:

Սակայն խեղճ հարսը տմենէն աւելի վշտացնող պարագան իր ամուսնոյն աքսորն է, աքսորը՝ որ կինքը կուսական այրիութեան մէջ կը թողու: Իր խօսակցութեան վերջին մասը արցունքով լեցուն է. անհնար է չյուզուիլ:

I'll to my wedding bed:

And 'death' not Romeo, take my maidenhood:

— Կերթամ իմ հարսանեկան անկողինս, բայց փոխանակ Ռոմէօի, մահը պիտի առնէ իմ կուսութիւնս:

Ծմայլը կարգահատի խեղճ աղջկան.

— Շուտ ննջասենեակ փութա, կը կակաղէ դողահար, կերթամ դռնեւ Ռոմէօն, որպէս զի գրեզ միտթարէ, գիտեմ իր պահուած տեղը: Կը լսե՞ս, Ռոմէօ հոս պիտի ըլլայ այս գիշեր: Ես կերթամ, ան պահուած է Լորանսի խուցին մէջ:

Լորանսի խուցին մէջ ալ՝ Ռոմէօի կսկիծը անսահման է: Ի դուր կաշխատի բարի կրօնաւորը զանիկա սիրտիւ: Իր բոլոր փիլիսոփայական խօսքերը չեն կարող մեղմել անոր ցաւը, ընդհակառակն աւելի կատուեցնելով, իր մատակը կորսնցուցած վագրի մը պէս, կը գոռայ:

— Ի կախալան փիլիսոփայութիւնը, երբ անկեալ չիրնար ստեղծել Թիւիւիդ մը, չիրնար տապալել քաղաք մը, չիրնար ջնջել իշխանի մը վճիռը . . . :

Սոյն պահուն դուռը կը վարնուի Մծմայրը ներս մտած միջոցին, Ռոմէօ սուրը կը քաշէ անձնաստան ըլլալու համար, ծծմայրը և քահանան կարգիլեն, Լորանսի խրատականը սքանչելի է, կը համոզէ որ երթայ իր սիրուհւոյն մօտ, անոր սենեակը, զանիկա մխիթարելու Սակայն չլուսցած, թողու վերանը, Մանդու մեկնի, որպէս զի իր կեանքը վտանգէ զերծ ըլլալով, երկու թշնամի ընտանեաց հաշտութեամբը, իշխանին ներողութիւնը կ'արեւոյ հայցել:

Ռոմէօ կը հաճի երթալ իր կնոջ քով: Բայց ի՞նչ չարչարանաց դիչեր, ժեղրալուանի այն գուարթ գիչերը, Իւրաքանչիւր բառ սիրտդ կը յօշոտէ, ու անոնց մնաք բարովի դառն արցունքներուն հետ, դուն ալ կսկսիս լալ: Հագիւ թէ ոչը կը միայնէ զանոնք, աքսորը պատրաստած է իր ապահարդանը: Պէտք է բաժանուիս, բաժանումը հարկեցուցիչ պէտք մը դարձած է: Սակայն մէն մի քոյլ՝ որ զանոնք կը բաժնէ, քայլափոխ մը կըլլայ դէպ ի յուսահատութիւն դէպ ի գերեզման:

Շէքսպիր ահաւոր է հոս, շրջեմ անգութ: Ունէ՞ր արդ եօք պատճառ մը՝ անխղճօրէն զատելու այս երկու անմեղունակ հոգիները, փոխանակ զանոնք ձգելու եղեմային ու տնական երանութեան մը մէջ: Բայց ինք ալ, մեծ բանաստեղծը, երջանի՞կ էր միթէ: Գրեանք որ չէր սիրեր կինը, ու ողբացած էր իր մանկիլը Լիր թագաւորին պէս, հետզհետէ սեամաղձութեան մէջ թաղուելով Համլէթի հոգիին նման: Ամեն պարագայի տակ, մնաք բարովի այս տեսարանը Շէքսպիրի հրաշակերտներուն հրաշակերտն է: Ոչ մէկ դար, և ոչ մէկ ողբերգակ չէ յղացած անոր նմանը: Կարժէ որ հոս ամբողջովին թարգմանեմ հեծկլտանքները այն մնաք բարովին, որ յախտենապէս բաժնեց երկու դժբաղդ ամուսինները:

Ժ Ի Ի Լ Ի Ե Դ

Կուգե՞ս մեկնիլ այսքան չուտ: Օրը զեռ չէ մօտեցած: Սոխակն է ան, և ոչ թէ արտօյտը, որուն ձայնը կը հնչէր դողահար ահանջիդ: Ամեն գիչեր կերգէ ան վօրը, նռնեների վրայ: Հաւատա ինծի, սէր իմ, սոխակն էր:

ՌՅՄԷՕ

Արտոյտն էր ան, առաւօտեան սուրճանդակը, և ոչ թէ ուս-
խաղը: Դիտէ, սէր իմ, առ նախանձառ ցոլթերը, որոնք կը գո-
նաւորեն ամպերը, արեւելեան կողմը: Գիշերուան ջաշերը մա-
քած են, և զուարթ օրը, մեղմիկ յառաջանալով, կը բարձրա-
նայ լեռան մէջ: Հապառ զտգաթը: Պէտք է մեկնիլ ու ապրիլ,
կամ մնալ ու մեռնիլ:

ԺԻԻԼԻԵԴ

Այս լոյսը, հեռուն, առաւօտեան լոյսը չէ, ես, ես լաւ գի-
տեմ անիկա: Տեսակ մը օղերեւոյթ է, զոր արեւը կ'արտադրէ, այս
գիշեր ծառայելու քեզի իբր ջահ, լուսաւորելով քու քայլերդ:
Գէտ ի Մանդու: Կեցիր քիչ մըն ալ, պէտք չունիս տակաւին
մեկնելու:

ՌՅՄԷՕ

Ազէկ: Թող գիտ բռնեն, թող չիտ մահուան զատապարտն,
գոհ եմ եմէ զուն այսպէս կուգես: Ո՛չ, ես գորշ լոյսը առա-
ւօտեան ակնարկը չէ: Անիկա Սինթիայի ճակարին ամ գոյն ճա-
ռագայթն է միայն: Արտոյտը չէ ան, որ իր կծու շեշտերով
մեր գլխուն վերեւ, կը բաղթէ երկնից կամարը: Աւելի կը մոռ-
նա՞քիմ մնալ, քան թէ մեկնիլ: Եկուր մահ, ու տնոր գալուստ
տը թող բարի ըլլայ . . . : Այսպէս կուգէ Ժիլիէզը: Ինչպէ՞ս
ես, հողիս, խօսինք, տակաւին չէ լուսցած:

ԺԻԻԼԻԵԴ

Լուսցած է, լուսցած է: Փախիր շուա, զնա, մեկնէ: Այս-
տոյտն է ան, որ կը հնչէ այսպէս, ու կը ծաւալէ այս խաղաղ
շեշտերը, այս տհաճոյ վայրաժատերգը: Ալսեն թէ արտոյտը շատ
քաղցր կերկարէ իր ներդաշնակ ձայնը, ճշմարիտ չէ, օրովհետեւ
կը զրկովէ ան մերինը: Ալսեն որ արտոյտը ու ժանտատեսիլ
ցորալ վրիթած են աչքերին: Ո՛հ, ինչո՞ւ չեն վրիթած ձայներ-
նին, և օրովհետեւ սա ձայնը զմեզ կը լսէ իրարմէ, տրտմահար:
Եւ զքեզ կը վտարէ իմ գրկէս, իր վաղազարթոյց շննկոցովը:
Ո՛հ, ալ մեկնէ: Օրը հետզհետէ աւելի կը պայծառանայ:

ՌՅՄԷՕ

Հետզհետէ աւելի կը պայծառանայ: Հետզհետէ աւելի կը
մթաղնի մեր զժրագող ութ իւնը:

Ահա մնաք բարովի արցունքը, բանաստեղծութիւնը գողտտ-
րիկ, երազուն և դողահար, որ կը հնչէ այնքան ներդաշնակ և
սրտայով, արտայտի գեղղեղանքներուն հետ, որ կարգացած
միջոցիդ, հոգիդ կը վերանայ դէպ ի երազներու աշխարհը, ու
հոն տրցունքներ կը վիժին աչքերէդ:

Ռոմէօ կը մեկնի Մանդու, Արքիթիոսի հայրենիքը: Իսկ
Ժիւլիէդ, հաղիւ հարսանեկան անկողինը թողած, նորէն կողո-
ղուի արցունքներով: Իր տառապանքը չէ վերջած դեռ, պէտք
է մինչև Գոգգոթա բարձրանայ: Հագիւ թէ ամուսինը մեկնած
է, իր ծնողքը կստիպեն որ ամուսնանայ հարուստ ազնուականի
մը, Բարիսի հետ, որ կը սիրէ զայն: Մեր Գարիւլէի բարկու-
թիւնը ահաւոր է, վայրագ, սպառնական: Տիրապետող ու եսա-
մուլ բնութեան խորհրդանշանն է անիկա: Ան որ կը դգուէր,
կը բաղաբէր իր սիրական աղջիկը, Թուժուն, սակայն իր հրա-
մանին անհնազանդութիւն մը կը խելայեղէ, կը կատաղեցնէ զին-
քը: Մէկ բուլետին մէջ խանդակաթ հայրը բռնակալ ժը կը դառ-
նայ:

Ժիւլիէդ թեւերը պարզած՝ ծռնկի կուգայ: Բնաւ կարեկցու-
թիւն: Կարծես թէ այդ վայրագ հայրը ժայռէ սիրտ մը ունի:

— Գրողին գնա՛, կը պոռայ փրփրած, ջլիկ, թշուառական,
ապստամբ . . . :

Ժիւլիէդ տեսնելով հօրը դայրոյթը, մօրը կը փառի: Մայրը
իրաւունք կուտայ ամուսնոյն: Ետքը, ճարը հատած, ծծմայրին
կը փառի. թերևս այս կինը՝ որ զինքը դիեցուցած է, որ իր օ-
րորոցը ու հարստեկան անկողինը զարդարած է, թերևս գութ-
ունենայ իրեն: Սակայն հոս ալ, բիրտ կոշտութիւնը դարձեալ
վսեմին կը բազմի: Անդիլիքի և ստորնաքարէ կնոջ յաւիտենա-
կան տիպարը չկրնար ըմբռնել թշուառ աղջկան կացութիւնը,
խանդաղատանքը, հոգին . . . : Մծմայրը՝ որ անոր սիրային
արցունքներուն ականատես եղած, մխիթարած, ու հարստե-
կան անրիժ քողը ձգած էր գլխուն, հիմայ ալ կը ջանայ ան-
հաւատարմութեան և ամօթոյ գարշանքը նետել վրան:

Իսկ ճաղջիկը այս ցաւալի կացութեան մէջ, մահուան փր-
կարար դէմքը կը նշմարէ: Լաւագոյն կը համարի մեռնիլ քան
թէ զրոյթ իր հաւատարմութեան: Այո՛, պէտք է անձնասպան
ըլլայ, ամենէն վտեմ միջոցն է ասիկա, իր սպաիւը փրկելու հա-
մար: Սակայն յուսահատական որոշումը չգործադրած, կուգէ
խորհրդակցիլ Հայր Լորանսի հետ:

Ասոր համար պէտք է իր դերը փոխէ: Իրր թէ ամօթահար՝
 իր ծնողաց հրամանին անաստեղծն, անոնց կը զրկէ ծծմայրը՝
 քսելու թէ կը հայտնակի անոնց կամքին, և խոստովանելու հա-
 մար Հայր Լորանսի խոսքը կը փութայ:

Պ.

Թիւրիէզի և Լորանսի տեսակցութիւնը յուզիչ է: Հազիւ
 թէ խոսքը ոտք կը կոխէ, կըսէ անոր որ եթէ իրեն անմիջական
 դարման մը չհայթայթէ, անձնասպան պիտի ըլլայ: Աւ անոր ցոյց
 փութայ դաշոյն մը:

— . . . տուր ինծի չուտ խրատ մը, ապա թէ ոչ տես, այս
 անկումին և իմ մէջս՝ այս արիւնառուչաւ դաշոյնը կընտրեմ իրր
 խրատասուռ . . . :

Բարի քահանան, որ գիտուն և կախարդ է միանգամայն,
 կը խոստանայ փրկարար դարման մը մատակարարել: Այն է,
 անոր թմրեցուցիչ հեղուկ մը պիտի տայ, որ եթէ լամէ՝ պիտի
 տոգունի, կենդանութիւնը պիտի կորսնցնէ ու դիակ մը պիտի
 դառնայ: Զինքը պիտի թաղեն իր հայրենական դամբարանին
 մէջ, բայց քառասունըութը ժամէն պիտի արթննայ, գիշերուան
 մը քունէն արթնցածի պէս: Առմէջ, որ նախապէս պիտի տեղե-
 կանայ այս ծրագրին, անոր արթնցած միջոցին ներկայ պիտի
 դառնուի: Պիտի հեռանան Վերոնէն, պիտի ելթան իրենց հա-
 ճելի եղած տեղը, հեռու ընտանեկան ասեղութիւնէն, հեռու
 նախանձոտ ակնարկներէ, սիրոյ եղէմի մը մէջ, իրարու փառած,
 երջանիկ, անբաժան, պիտի ապրին յաւիտենապէս:

Ահա իտէալ կեանքը, ահա Թիւրիէզի երազած սէրը: Յա-
 փըշտակուած, թէ և հազիւ տասն և ութը տարեկան, կը տրա-
 մարանէ փորձառու կնոջ մը պէս: Կանարդէ ամեն բան, մահ,
 դերեղման, արհաւիրք: Գիտէ որ գինքը մեռելներու մէջ պիտի
 զետեղեն: Գեռ հեղուկը չխմած, մարդկային չորցած գանկեր
 կը տեսնէ, արիւնալից ոգիներ, որոնք կը պարեն: Սակայն եր-
 կիւզը իրեն համար չէ, տկարութիւն չզգար: Կարհամարհէ ա-
 մեն բան միայն այն սուրբ սիրոյն համար, զոր կզգայ, և որ վեր
 կը ցայտեցնէ վսեմին դաղափարը, և վսեմ մը կըլլայ, ինքն ալ,
 դիւցապնուհին, որուն մատաղ ճակտին վրայ կը ցոլայ արդէն
 զոհողութեան և ամուր նկարագրի չքնաղ լուսապսակը:

Լորանսի ծրագրին առաջին մասը հիանալի կերպով կը
 գործադրուի: Թիւրիէզ, որ խոստացած է Բարիսի հետ ամուս-

ձեռնալ, կը հաշնի հարսանեկան հազուստը, կը խմէ հեղուկը ու կը պառկի անկողնոյն վրայ:

Ծեր Գարիւլէ, անդուժ հայրը, ուրախութենէն արըշիւ, ամեն բան կը պատրաստէ: Նուագախումբն ալ պատրաստ է, որ փութանակ իր աղջկան հարսանեկան զուարթ պարերքը հըն-
ջելու, անոր մահերգը պիտի եղերերգեն:

Աւտուն, ծծմայրը առաջին ազազակը կարճակէ թէ Ժիւլիէդ մեռած է: Հարսանիքը սուգի կը փոխուի: Ծնողքը կողորայ գայն, Լորտնս կուգայ, զանոնք կը հանդարտեցնէ փիլիսոփայական շարքով մը, և յետոյ անոր մարմինը մեծ հանդէսով կ'ընեցնեն Գարիւլէներու դամբարանը:

Ե

Մական Հայր Լորտնսի նամակը չհասնիր իր հասցէին, ու այս փառքի զանցառութիւնը ազիտաւոր վախճան մը կուտայ որումին: Պայթաղար, Ռոմէօի հաւատարիմ ծառան, բոլորովին տնտեղէակ ծրարին, կը փութայ Մանդու, և Ժիւլիէդի մահը կը պատմէ իր տիրոջ: Մականի կըլլայ յուսահատութիւնը: Երբեք արցունք մը, երբեք հառաչանք մը: Մէկ բան մը կը յղա-
նայ միայն, որ կայծակի արագութեամբ կազդէ իւր ուղեղին: Ժիւլիէդ մեռած է, ինքն ալ պէտք է մեռնի:

— Այո, իմ Ժիւլիէդ, այս գիշեր քու քովդ պիտի ննջեմ:

Որոշուած է: Բայց այս չարաշուք խորհուրդը իրագործելու համար, ամենէն կարուկ միջոցը կուգէ գործածել: Դեղա-
միւստա մը կը ճանչնայ, անկէ զօրաւոր թոյն մը կը գնէ, ու գիշերանց կը մեկնի զէպի Աերոն, Գարիւլէներու դամբարանը:

Գիշեր է: Լուսթիւն ամեն կողմ: Ռոմէօ լծակով մը իր սի-
քուհւոյն գերեզմանը կը գրմէ: Դամբանին կախարիչը խախ-
տած միջոցին, Բարիս կը տեսնէ զինքը, կը ճանչնայ: Ան ալ
գիշերանց, հեկած էր աղօթելու համար անոր գերեզմանին մօտ:

— Դադրեցուր այդ սրբապիղծ աշխատութիւնդ, անարդ
Մանդակիւ, կը մոնչէ, վրէժխնդրութիւնը կարելի՞ է միթէ
մահուանէ ետքն ալ շարունակել: Կը ձերբակալւում զքեզ, թըշ-
ուառական գիւղաբաւ, հնազանդ է ու հետեւէ ինծի, վասն զի
պէտք է որ մեռնիս:

Ռոմէօ ի զուր կը պալաւի որ զինքը հանգիստ թողու: Բա-
րիս սուրը կը քաշէ, նոյնը կընէ և Ռոմէօ: Բարիս արեան լճի
պը մէջ կը փռուի անկենդան:

— Ո՛հ, սպաննուեցայ, կը հփծէ դալկահար, եթէ վեհանձն ես դուն, բաց սա գերեզմանը, ու զիս թաղէ Ժիւլիէզի քով:

Ռոմէօ կը հնազանդի:

— Հանգչէ, ո՛վ դիակ, կը մրմնջէ, թաղուելով դիակէ մը...
Յետոյ տեսնելով Ժիւլիէզի մարմինը:

— Ո՛վ իմ սէրս, ո՛վ իմ կինս Մահը՝ որ մեզրը ծծեց քու շրթներէդ, իր ուժը դեռ չէ ազդած քու գեղեցկութեանդ վըրայ: Ան քեզի չէ յաղթահարած: Գեղեցկութեան բոցը դեռ բոսորագոյն է շրթանցդ ու այտերուդ վրայ, ու մահուան գունաւորը դեռ չէ պարզուած հոն . . . :

Ռիչը դադարի մը մտենալով,

— Դի գալէ, տշաւասիկ պառկած քու արիւնտից պատանքիդ մէջ: Ո՛հ, ի՞նչ կրնամ ընել քեզի համար: Այս միւսնոյն ձեռքովը, որ հնձեց քու երիտասարդութիւնդ, պիտի հնձէ նաև քու թշնամիիդ երիտասարդութիւնը: Ներէ ինձի, հօրեղբորսդ . . . :

Վերագառնալով Ժիւլիէզի դադարին,

— Ա՛խ սիրեցեալ Ժիւլիէզ, ինչո՞ւ այսքան գեղեցիկ ես տակաւին: Պէ՞տք է հաւտալ որ մահուան ճիւղը սիրահարած է քեզի, և կամ, կամաք դառնած ահուկի դադանը կը հսկէ քեզի, հոս, այս աղջամուղջին մէջ, վայելելուն համար զքեզ . . . : Ո՛վ կասաղութեանս: Կուզեմ մնալ հոս, քու քովդ, և չեմ ուզեր ելնել գիշերուան այս չարաշուք պալատէն: Հոս, հոս կուզեմ մնալ, գարշելի որդերուն հետ: Ո՛հ, հոս է, որ կուզեմ իմ յաւիտենական բնակարանս հաստատել, ու այսպէս փրկուիլ թշնամի աստղերու լուծէն, աշխարհի այս յոգնած մտէն . . . :

Յետոյ, խեղայեղօրէն կողմագուրէ անոր մարմինը:

— Վերջին ակնարկ մը, ո՛վ իմ աչերս: Բազուկ, վերջին տըրիտուր մը: Եւ դուք, շրթներ, ո՛վ շնչառութեան դռներ, կնքեցէք սրբազան համբոյրով մը, անհուն դաշինք մը, գերեզմանին հետ, որ ամեն ինչ կը կողոպտէ . . . : Նկո՛ւր, դառն առաջնորդ, եկուր, լեզի ուզեցո՛ց: Ո՛վ դուն, յուսահատ նաւաստի, խորտակէ ժայռերու վրայ նաւակս, տառապանքներով սպառած: Առ քեզ, ո՛վ իմ պաշտեցեալս:

Թոյնը կը խմէ:

— Ո՛հ, դեղավաճառը գիտ չէ խաբած . . . : Իր թոյնը զօրաւոր է . . . : Կը մեռնի՛մ այսպէս համբոյրի մը վրայ . . . :

Եւ անկենդան կը փոռուի Ժիւլիէզի մօտ: Այս պահուն,

Հայր Լորանս բեմ կուգայ ժիւլիէղի արթննալու վայրկեանը մտեցած է: Կը տեսնէ սակայն, դամբանին մէջ երկու դիակներ, կը ճանչնայ Բարիս և Ռոմէօ:

— Ո՛վ գթառատ հայր իմ, ո՞ր է Ռոմէօ, կըլլայ ժիւլիէղի առջի խօսքը:

Կրօնաւորը, ստոյիկեան տոկունութեամբ մը, անոր ցոյց կուտայ Բարիսի և ամուսնոյն դիակը: Ռոմէօ ալ չապրիւր, կը համոզէ որ իրեն հետեւի ժիւլիէղ չանսար: Կրօնաւորը կը հեռանայ: Դուրսը աղմուկը կը շատնայ, պէտք է փութալ, կը մօտենայ ամուսնոյն, կը համարուէ պանիկա:

— Շրթները դեռ տաք են, կը մըմնջէ:

Ետքը, անոր գալոյնը քաշելով սիրտը կը մխէ: Մարմինը, արիւնլուայ, կը փռուի իր սիրականին մարմնոյն վրայ:

Խլխանը կիմառայ դէպքը, կը փութայ գերեզմանատուն: Հոն կը գտնէ Գարիւէ և Մոնդակիւ ընտանիքները, որոնք կողրան:

Հայր Լորանս, որ ձերբակալուած է, կը լուծէ այս սրտաշարժ տրամին հանդոյցը: Արցունքները կը հոսին առատաբար: Եւ հոն, իրենց զոհերուն մօտ, կը հաշտուին երկու թշնամի ընտանիքները:

Ահաւասիկ իսէալ սիրոյ այս գեղեցիկ տրամը, որ թերևս ուրիշներու պէս, մոռացումի մէջ թաղուէր, եթէ Շէյքսփիր իր հեանքի շունչովը հոգի չտար անոր: Մեծ բանաստեղծներն ներշնչումի ժամեր ունին, եթէ արտադրեն, այդ արտադրութիւնը հրաշակերտ մը կըլլայ: Այսպէս էր որ Սափուկ արտադրեց Արեալ, Երեմի, Ռասին իր Անդրոմաք, Գոռնէյլ Սէրը, Կէօթէ Ծօռը և Հիւկօ Հելնանէն: Այսպէս էր նաև որ, Շէյքսփիր, թերևս յաւիտենականութեան մեծագոյն բանաստեղծը, հրաշակերտեց Վերնի սերահարները, Օթելլոն, Մաքպեթը, Համլետը և Սէնդալը: Սակայն առաջնոյն մէջ այնպիսի երկնային, սրտաշարժ և զգայուն շունչ մը կայ, որ կօրորէ մեր հոգին, կը յուզէ, կը լացնէ: Կարգ մը իմաստակ ոգրերգակներ սրբադրել ուզելով սոյն տրամին մանր թերութիւններն, ռամիկ հասարակութեան քմահաճոյքին համաձայն, ապրեցուցին Ռոմէօ և ժիւլիէղ, անոնց տառապանքի ու սիրոյ անբիծ պատանքը պատռելով: Դիմալը, զոր դրին անոնց, տափակ է, սառնային և գրեթէ խեղկատակ: Կորսնցուցին անոնց խանդաղատանքը, սէրը բանաստեղծական և խան-

դաժան, ինչդէս նաեւ այն դիւցազնական վախճանը, որուն մի-
այն կարող են անշահախնդիր ու բիւրեղացեալ հոգիներն,
որոնք հրաժեշտի յաւիտենական համարորով մը, կը փութան
ամփոփուիլ մահուան ցուրտ պատանքին մէջ:

Փետր, 22 Յուլի 1898

Ա. ՆԱԽԱՐԱՅԱՆ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐ*

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՍՆ ՇԻՐԱԿԱՅ

27. — Շիրվանշահ. — Մօլլա — կեօքչէյի արեւելեան կողմը
ուրիշ վերստաշտի հետի Արագածի բարձր լանջի վրայ շի-
նուած է: Ժողովուրդը Քաջբերունեաց Ղաչաղ-Ղաչաղ գիւղից ե-
կել են և կը բազմանան 156 տնից: Անին մի հնաշէն եկեղեցի
յանուն Ս. Աստուածածնի: մտադիր են հնոյն վրայ մի նոր շի-
նել: ուսումնարան չեն ունեցել: Զուրը գալիս է Արագածից
ծառ բնաւ չը կայ: Անին երկու քահանայ:

28. — Մահմադաշ. — Առաջնոյն հիւսիսային կողմը երեք
վերստ հեռավորութեամբ շինուած է սարերու ստորոտում մի
տափարակ տեղ: Շիրվանճուղից այս գիւղը գալու ճանապարհ-
հին ձորամիջում կայ մի քայքայուած վանք Ս. Մահմադաշ անունով,
որ շինուել է Բ. Գաբրիէլի օրով: Այս գիւղի սահմանում՝ արեւմ
կողմը՝ Պողաղ-քէսէն գնալու ճանապարհին մօտ կայ մի ուրիշ
մատուռ, որոյ մօտերքը, աւերակների մէջ եղել է մի խաչար-
ձան, որի պատուանդանի վրայ կարդացուած է «Այս է տա-
պան Աղլ — Ղարիպի»: Գիւղատեղը առաջ աւերակ եղել է
երբ գալիս են արդի բնակիչք Լուսայ, Կարսի, Բասնի և Ալաշ-
կերտի վիճակներից և 55 թուին ձեռնարկում են շինել նոր ե-
կեղեցի, հին եկեղեցին քակելու իջոցին՝ գալթի դրան քարեայ
բարաւորակի տակից դուրս է գալիս քարեայ մի արկղ, նրա
մէջ աւելի փոքրիկ փայտեայ տուփ և տփի սէջ մասունք:
Ներսէս Ե. ք. Ալաւորակցի երջանկայիշատակ կաթողիկոսին կը
տանին և նա հրամայում է մի մաս վեր առնել և եկեղեցում:

* Տե՛ս, քիւ 19 երես 736:

գնեւ Լուստաւորների համար, միւսը էլ ի իւր տեղը դնել: Վերապահութեամբ մասը այժմ խաչի մէջ ամփոփեւ են:

Գիւղի արեւելեան կողմը լեռներ են, իսկ արեւմտեան կողմը բլուրաւոր ընդարձակ դաշտ է, հորաւառն կողմը անուանում են Թէֆէլ, հիւսիսային կողմը Սաֆէլէր, արեւմտեան կողմը՝ Կարֆէր Դարաղաւ, ուր ընդարձակ շինութեանց հետքեր նշմարվում են, որոյ մօտերքն են Աղլ-Ղարֆայ իշխանի դամբարանը: Սոյն իշխանը մեծ կալուածներ թողել է Մակարայ վանքին, այն է Փաթիլճէ այգիները, արօտատեղիները և աղբիւրը: Բնակիչք 125 տնուոր են. ունին ուսումնարան եկեղեցւոյ դպրոց: Գիւղի ջուրը բաւական առատութեամբ Մակարայ վանի-ձորից գալիս է:

29. — Արմաշ: — Վերի գիւղի արեւմտեան կողմը չորս վերստ հեռաւորութեամբ մի բլրակի տակ շինուած է. երեք կողմը բաւական ընդարձակ դաշտեր են: Գիւղի գլխի բլուրը անուանում է գիւղի անուանով. հիւսիսային մաս դաշտին ասում են Էլլէ-Պարճախ, արեւելեան ձորակը՝ Պալլէ ձոր: Բնակիչք եկել են Կարսի Թէֆէլէ և Վաչէ, Ալաւկէրտի Տաթաղ և Բասէնի Եալան գիւղերից: Բազմաւում են 52 տնից. եկեղեցին յանուն Ս. Սարգիսի շինել են 59 թուին. ունին երկու քահանայ:

30. — Սարի - Պաշ — Արմուտլուի արեւմտեան կողմն է 3 վերստ հեռաւորութեամբ շինուած է մի տափարակ տեղում. երեսուն տնուոր ժողովուրդը զաղթել է Կարսի Վաչէ գիւղից, որ այժմ յունաբնակ է: Ունին յանուն Ս. Աստուածածնի եկեղեցի, բայց ո՛չ սեպհական քահանայ: Արմուտլուի քահանայք հովում են Սարի - Պաշի ժողովուրդը:

31. — Սաֆէլ: — Շատ մօտիկ է Սարի - Պաշին, միայն արեւմտեան կողմը կայ մի չղթայ, որին ասում են Դլլլլ-Տաշ, կամ Ալլլլ-Ալլէ՝ աւերակ գիւղի մը անունով, որ սարի ստորոտումն է: Այս աւերակը ամբողջ Շիրակում ահարկու համբաւ ունի. որովհետեւ շատ արիւններ և աւարառութիւններ լինում են սորա մօտերքը, ուր ապաստանում են աւաղակները: Այս գիւղի սահմանում՝ հարաւային կողմը կայ մի ուրիշ աւերակ գիւղ Զալլի անունով, որոյ մէջ ցարդ մնում է նախկին թուրք բռնակցաց աղօթարանը: Սոնդուրլուի բնակիչք կը լինին 60 տուն, որոնք եկել են Կարսի գեղերից և Ալաշկերտից. քանի տարիներ է ի վեր սկսած են եկեղեցւոյ շինութեան, բայց անհամաձայնութեան պատճառաւ չեն կարողացել զլուխ հանել. ջուրը

մահմուտճուխից գալիս է, հողը բաւական արդասաւոր է, միջին հաշուով մէկին 8-10 տալիս է: Ծառ և դաշտերը բնաւ չկայ: Նշանադրութեան տաւեն պաշխ առնելու վատ սովորութիւնը բաւական ընդհանրացած է այս կողմերը, ամենաշմանն է 6 թուփան, բարձրագոյնը՝ 10-20 թուփան:

32. — **Ղաթուշ**. — Այս գիւղը աւելի մօտ է Ախուրեանին, Պայինտուրի արեւելեան կողմը շինուած է մի քարակարկառի շրջաբուրժը: քարակարկառին վրայ երբեմն բերդ եղել է, որուն կանգուն մնացած մասերը կան ցարդ: Դէպ ի Ախուրեանը ձգւող գաւըը գողաւոր ձեռնի, որոյ չորս կողմը թեթեւ բարձրութիւններ և բլրակներ շրջապատում են: Գիւղը թէև մեծ և կարողաւոր է, բայց ժողովրդի անմիաբանութեամբ չափազանց լինից յետ մնացել են: Ռասն և հինգ տարիներէ ի վեր Հոգեւոր իշխանութիւնը ստիպում է իրենց վտանգեալ եկեղեցին վերաշինել, սակայն անմիաբանութիւնը խափանաւոր է լինում: Բնակիչք այլ և այլ տեղերից եկել են և 100 տնից աւելի են: վաղուն ջուր չունին. կառավարվում են հորերով. բաւական հեռի ձորակի մը մէջ մի փոքր աղբիւր կայ, յորմէ շատ քիչերը օգտվում են: ունին մի քահանայ:

33. — **Ճւղիւն**. — Ղաթուշի արեւել. հիւսիսային կողմը վեց վերստ հեռաւորութեամբ քարքարուտ տեղում շինուած է. զիրքը աւելի ձորակային է: Աւերակաւորութիւնը Ապարանով երեան զնայու արքունական ճանապարհը այս գիւղի մօտից է անցնում: Զուրդ Արագածից գալիս և ձմեռը ձիւնով կառու վարվում են: Երեսուն տնւոր ժողովուրդը կարնոյ վիճակից են: նոր եկած տաւենին այս տեղ գտել են աւերակ և օձաշատ: այժմ քաշուել են: Ունին քարաշէն եկեղեցի, որոյ կողքին և ուսումնարան: Թէ և աղքատ ժողովուրդ են և հողերէն շատ սակաւ ու քարուտ այնու ամենայնիւ բարեպաշտ և առատասիրտ են, ունին մի քահանայ:

34. — **Թալիպ - Օշի**. — Ճւղիւսանի արեւելեան կողմը մի և նոյն ձորակի մէջ, հազիւ երկու վերստ հեռաւորութիւն ունի: Գիւղի հիւսիսային կողմը մի սարի կռնակ ձգվում է մինչև Ճւղիւսան, միւս կողմերը դաշտային են: Երեսուն տնւոր բնակիչք կարսի Գիւլիւրէն գիւղիցն են: եկեղեցին բարաւի գլխում շինել են յանուն Ս. Աստուածածնի: Զրերն ին գալիս է Արագածից և շատ նեղութիւն կը կրեն այս մասին:

35. — Իմփան. — Աւստինոյն արեւելեան կողմը հաղիւ մի վե-
րստ հեռաւորութիւն ունի. Ժողովուրդը Բասէնի Քէօփօն — Քէօ-
րէն եկել է և կը բաղկանայ 57 տնից:

36. — Հոռոճ — Իմփանի արեւելեան կողմը երկու վերստ
հեռաւորութեամբ Ղալաշէն ըստած տարին տալ շինուած է:
Ղալաշի շրջային մի բարձր կատարում ժամանակին ընդար-
ձակ բերդ եղել է, որոյ քանդուածներու քարերից բերել գիւ-
ղացուց մեծ մասը իրանց տների շինութեան համար: Ամբողջ
շիրակում, այս գիւղը, Ղարաքիլիսէն և Աթղիլը հին գեղեր և-
ղել են: Պատքեփիչէն առաջ երեսուն տուն բնակիչ եղել են
կէսը հայ և կէսը թուրք. իսկ Ռուսաց տիրապետութենէն յե-
տոյ՝ թուրքերը քաշուել են Պարսկաստան, այնուհետեւ պանա-
ղան տեղերից նոր գաղթականներ գալով բաղացներ են և այժմ
211 տուն են, որոց մէջ 4 տուն հայ-բոջաներ կան: Այս գիւղը
պարսից ժամանակ Ղալաշ-Ղալիլի եղել է, որ Հասան-Իմանի
պատերազմի առեւն պաշտպանել է ուստի աւարաւութենէ
զերծ մնացել է: Այնն էլ հողագործ են: Ըմբար բոլորովին սրա-
ւեն անցկացնում, շատ քիչերը կտաւաղործութեամբ և առեւ-
ղէն գործելով պարագում են:

Եկեղեցին շինել են 61 թուին յանուն Ս. Հովսիփի, հա-
մակ քարուկիբ, ունին և ուսումնարան զոր կառավարել են թո-
շակադրամով և ժողովրդեան նուէրներով. երեք տարի Ս. Սա-
նասարեանն էլ 300 աւան մանկթով նպաստել է:

37. — Ղալաշի — Ղալաշի. — Ղարանդուխ կամ Պարկաշան գե-
տակի մօրին հիւս. կողմը՝ Հոռոճից $\frac{1}{2}$ վերստ հեռաւորութիւն
ունի: Հիւսիսային կողմը սարուտ է, որոնք հասնում են մինչեւ
Ճրովան: Ժողովուրդը 17 տներ, եկել է կարսի ինձէ-Սո-
ղից, ունին եկեղեցի յանուն Ս. Աստուածածնի, բայց ո՛չ սեպ-
հական քահանայ. Հոռոճի քահանայը հովում են:

38. — Թոմար-Տաւ — Խոյնպիս Ղարանդուխ մօրում, Ղուրթ-
նի-Ղալախի արեւմտեան կողմը՝ հաղիւ երկու վերստ հեռաւո-
րութիւն ունի: շրջապատուած է լեռնակներով: Այժմանդրա-
պոյից Ղարճաղ գնալու ճանապարհը այս գիւղից է անցնում:
Բաւական առատ ջուր ունի, այս պատճառաւ և բաւական ջը-
րաղացներ, որոց շրջապատը ծառատաններ են: Հիւսիսային
կողմի լեռները առ հասարակ Ղալաշէն ասվում են: Իսկ հար-
կովինը՝ որ գնում է դէպ ի Իլիփօղ և արեւմուտք՝ մինչեւ Ղուրթ-
նի-Ղալախ՝ կոչում են Ալեփ-Ն-Տաւ Այս անունը ո՛չ թէ հան-

Քերութեան թիւնը ցոյց կուտայ, այլ արդարեաւ որ հոյս ունենալուն համար ըստե՛մ է՝ ցորենը պատուական է: Այս գիւղի սահմանում հիւս- կողմը կայ մի անտառի և անտառի գիւղ՝ Աշ- Ղաւա անունով: Ժողովուրդը որ կը բաղկանայ 31 տնից, եկե- ան Կարսի Պէրնա և Ղարա-Քիլիսէ գիւղեր/ց: Հայերի նոր եկած ժամանակ երեսուն տան չափ պարտիկներ կան եղբւր, որոնք ցրվել են զանազան տեղեր, աւելի առաջ յունարեակ եղել է, որոնք Լէզկիներէց բնաջինջ եղել են: Երեսուն եօթին շինել են Բիւզեցիին յանուն Ս. Աստուածածնի, որոյ կշտին ունին և ու- առմանարան, երկու բահանայ կը հովուեն այս գիւղը:

(Հարսուցակի)

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

«Առողջապահութիւն», պատկերագրող, գրեց ՏՕԲ Ն. ՏԱ- ՂԱԽԱՐԵԱՆ, Կ. Պէթա. Կապու. Ն. Պէրդերէն, 1898, էրես 517 գին 25 շէնք:

ՏՕԲ Ն. Տաղաւարեան մեղուական աշխատութիւնով իր բազմախոյզանի հիմունքներն օգտակար բաժին կը հանէ միշտ հայ աղքատիկ դրականութեան. այսօր ամենակարեւոր պակաս թը լրացուցած է հրատարակելով «Առողջապահութիւն» իրա- կատար գործը:

Առողջապահութիւնը գործնական և ժողովուրդին շուտ- փելի օգուտ տուող գիտութիւն մըն է, կամ լաւ ևս, գիտու- փելներու հաւաքածոն:

Բացայայտ ճշմարտութիւն մըն է, որ առանց առողջութեան կեանքը կը կորսնցնէ իր նշանակութիւնը և արժէքը. այցելեցէք հիւանդանոցները, անկեղանոցները և յիմարանոցները, քննե- ցէք կմախք դարձած, ճոշած և ապուշ էակները, միթէ ասոնք կեանք ունին, կամ անոնց ապրիւր ապրիւ կը նշանակէ... և դարձեալ, մեր մէջն արդեօք պիտի գտնուի մէկը որ աղ- վի- ճակին ենթարկուի ցանկայ, չիմ կործնելու Սակայն ինչ որ շու- տեր չեն ցանկար, ակամայ կը դատապարտուին ենթարկուիլ այդ վիճակներէն մէկուն, կամաց կամաց և անգղալարար կը պատրաստեն իրենց կեանքին կոնխահաս քաղաքումը և ինչ-

պէս Մի միայն գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար չը հետեւելով առողջութիւնը լաւ պահպանելու կանոններուն և հրահանգներուն, որոնց կատարեալ ամրողութիւնը կարող ենք գտնել Առողջապահութեան երկասիրութեան մէջ:

Իսկ դոկրատ կըսէ և Ամեն խելացի մարդ, որ իր առողջութեան արժէքը գիտէ, պարտաւոր է հիւանդութիւններէ պերժմալու պայմանները գիտնալ: Հագարաւոր դարեր ալ անցնին այս խօսքերը պիտի մնան դարձեալ զուտ ճշմարտութիւններ: Արեւմտեան, ամեն անհատ պարտաւոր է գիտնալ առողջ և երկար ապրելու պայմանները, այս մասին իրեն լաւ առաջնորդ կը լինի «Առողջապահութիւնը»: Տօք՝ Տաղաւարեան շատ իրաւացի կերպով կըսէ իր յառաջարանին մէջ, «ըստ որում կ'արժէ որ առ ամեն տան մէջ գտնուի, բառագրքին և Աղօթագրքին քով»:

Շատ ցաւալի է, որ մեր մէջ տակաւին առողջապահութիւնը իրեն արժանի տեղը չէ գրաւած: Անհատական, ընտանեկան, ազգային և ընկերական երջանկութեան և բարօրութեան գլխաւոր սատարներէն մէկն է ան, ուրեմն կրթական և ընտանեկան յարկերէն անբաժան լինելու է: Դժբաղդաբար այսօր դեռ չէ զգացուեր անոր կարեւորութիւնը, շատ պարսպներ իրենց ծրագիրներէն դուրս ձգած են, և անոր տեղ ընդունած են աւելի անկարեւոր ու երկրորդական բնիւններ:

Դարէժի գլխաւորներուն մէջ «մարդակազմութեան» և «ընտանեկան» դասեր կ'աւանդուին, սակայն «առողջապահութիւնը» իսպառ վատրուած է իբր անպէտ գիտութիւն մը: Ասիկա շատ անտրամաբանական ուղղութիւն մըն է. որովհետեւ առանց «առողջապահութեան» մարդակազմութեան և ընտանեկան դասերը իրական արդիւնք չ'են կարող արտադրել: Գործարանի մը կազմութիւնը և պաշտօնը գիտնալը բաւական չէ, այլ պէտք է գիտնալ նաեւ անոր խանդարումին և վատթարացման պատճառները և զանոնք արգիլելու միջոցները: և ասիկա ալ առանց առողջապահութեան ձեռք չ'արեւոյի: Գիտութիւնները իբր զարդ պէտք չէ ծաւալեն մեզ, այլ իբր օգտակար և գործնական արդիւնք արտադրող: Այն վարժարանը որ սրտած է իր ծրագրէն դուրս ձգել Առողջապահութիւնը, պարտաւոր է նախ արտաքսել մարդակազմութիւնը և ընտանեկանը, անօգուտ ժամաւաճառութիւնէ և աւելորդ ծախքէ կ'ազատի:

Այսօր նոյն իսկ բժշկութիւնը առողջապահութիւնով է որ մեծ կարեւորութիւն ստացած է, գեղերէ աւելի առողջապահի կանոններն են, որ հիւանդութիւններու բուժման մէջ մեծ դեր կը խաղան, և ինչպէս երեւին Յօլ Պլը ըսած է, «C'est par l'hygiène surtout, que la médecine tient une grande place dans la société».*

Հասարակութեան օգտակար գիտութիւններու ժողովրդականացումը (vulgarisation) քաղաքակրթութեան երկիրներու մէջ հսկայաքայլ կը յառաջդիմէ։ Այսօր բնագիտութեան, աստեղագիտութեան, բնական պատմութեան, ճարտարագետութեան, զարդարարականներու (Arts décoratifs), բժշկութեան և առողջապահութեան վրայ ժողովրդական դրուածներ հրապարակը ուղղած են։ Գրաստայի մէջ Ֆիլիէ, Ֆօնվիլ, Ֆլամարիօն, Կիլմէն, Վիօլ - լը - Տիւք, Բօլ Լապորդ, և ուրիշներ մարդկային ծանօթութեանց այս գանազան ճիւղերուն ժողովրդականացումին մեծ զարկ և մղում տուած են, իրենց դիւրամատչելի և դիւրահասկանալի ժողովրդական երկերով։

Մեր մէջ ալ շատեր ջանացած են գանազան գիտութիւններու ժողովրդականացումին նպաստել երկերով կամ յօդուածներով, և այս աշխատողներու մէջ առաջին տեղը դրուած է Տօք. Ն. Տաղաւարեան։ Սակայն ցաւալի է խոստովանիլ, որ Տօք. Տաղաւարեան իր անալիզը և անփոփոխական լեզուով ժողովրդականացման բուն նպատակէն կը հեռանայ։ Պիտութիւնները ժողովրդականացնելու պայմաններէն մէկն ալ անոր խօսած ու հասկցած լեզուով գրելն է, եթէ ասիկա պակտի, զօրքը իր յաջողութիւնը կը կորսնցնէ։

Արդեօք Տօք. Տաղաւարեան իր դրած լեզուովը կը խօսի... կը տարակուսիմ. գիտութիւնը ժողովրդականացնելու համար ժողովրդական գրուածքի մը մէջ սա տեսակ պարբերութիւններու պատահիլը շատ տարօրինակ է — «ի ձեռն անկողնոյ դարման ինչ ինչ հիւանդութեանց» — (երես 266)։ Առաջագահութեան 517 երեսներուն մէջ այս տեսակ դուռ դրարար կամ զրարախառն ոճերու և բառերու ահագին կուտակում մը կայ, որ զօրքին բուն արժէքն ու արժանիքը կը նսեմացնէ։

* Մանաւանդ առողջապահութիւնով և, որ բժշկութիւնը ընկերութեան մէջ մեծ տեղ մը կը գրաւէ։

Վիթէ աւելի հասկանալի չ'էր լինէր: Եթէ վերսիշեալ պարբեր-
ութիւնը արդի խօսուած և հասկցուած լեզուով գրուած լինէր—
զանազան հիւանդութիւններու անկողնի միջոցով դարմանը—

* * *

Տ. Բ. Տողաւարեանի գրառարարական լեզուին մեր վրայ թո-
ղած աննպաստ ազդեցութիւնը իսկոյն կ'անհետի, եթէ ու-
շաշրութեամբ կարդանք Սողաւարեանի պարունակած և
մեծ խնամով ու հմտութեամբ պատրաստուած զանազան օգ-
տակար գլուխները: Ինչպէս որչափ պարսաւելի և անժողովր-
դակէն, առկայ խնամով համեմատութեամբ ալ պարունա-
կութիւնը աչնչափ օգտակար, բազմակողմանի և լաւ մշակուած
է:

Սովորական և դասական անօգնականութիւններէ աւելի
ճշմարտականութիւն մը ունի: Ինչպէս ժողովրդականացնելու
համար (բացի լեզուէն) ամեն ջանք ու խնամ չէ խնայուած,
մանաւանդ այս նպատակով մէկ քանի գլուխներ աւելցուցած
է, ինչպէս « Համառօտ նկարագիր մարդու կազմի », « Հիւան-
դութիւնք », « Մանրէք և հիւանդութիւնք », « Արկածք և
անմիջական դարմանք նոցա », որոնք եւրոպական որ և է ա-
նօգնական դասական գրքերու մէջ գոյութիւն չունին:
Ասոնցմէ զատ անուշիկ և հոգի վրայ այն տեսակ բացատրու-
թիւններ և նորութիւններ կան, որ եթէ յարգելի հեղինակը
Ճարտաբան-Եղիշեան չը լինէր, շատ դժուար և թերեւ անհը-
նարին կը լինէր տալ այդ օգտակար նորութիւնները: Այդ ա-
ռաւելութիւնները իրեն ճարտարադէտ-Երկրագործ մասնագի-
տութեանը կը պարտինք: Հեղինակը իր այդ մասնագիտութե-
ան օգտուելով է որ մեզ տուած է այնքան ճշմարտականութիւն-
ներ յիշուած նիւթերուն վրայ:

Այստեղ գիրքը մանրամասնօրէն քննութեան ենթարկել ա-
ւելորդ կը սեպեմ, իր ամբողջութեանը մէջ յաջող և ամենուն
օգտակար գործ մըն է: Ջերմորէն կը յանձնարարեմ և կը վա-
րկողիմ, որ քնն շատ հայերէն կարդալ գրել գիտցող անհա-
տը իր ձեռքին տակ անպատճառ անկէ մի օրինակ ունենայ,
կարգայ և հետեի անոր խորհուրդներուն: Ամեն ժամանակ և
մանաւանդ վէպերու տեղ, ձեռնարկներ կարդալ գիտէնէրը ըն-
տանիքի մէջ կարդացուելիք մէկ հատիկ գիրքն է այն:

18/50 ՀԻՄԵՔԷՐ 1898

ՏՕՐ. Կ. Յ. ՄԱՇԱՅԱՆ

Պատ. Ե.

ՅՏԱՐ ԳՐԱԿԱՆ ԴԵՄՔԵՐ

ԺՕՐԺ ՍԱՆ

Ժօրի Սանի չրոյ կատարեալ ուսումնասիրութիւն մը ըրած ըլլալու համար խոյր հատոր մը պէտք է գրել: Գրական յորդառատ ու անասնաբանականութիւն մը, բառին ընդարձակ առումովը: Ժօրի Սան ոչ միայն մօծ ու գեղեցիկ հանձար մը, գերազանց արուեստագէտ մը, սոյլ եւ միշտ է դարձաւ առաջնակարգ գրադէմներէն: Չունի հիմնապէս ճանչնալու ու նկարագրելու համար մեր ձեռքին տակ ունինք սոյսիւնի, որոնք, ուրիշ առթիւ, շատ անգամ կը պակսին անադատին: Իր նամակներուն մէջ մասին հրատարակումը, որոնք խիստ շատ են, կը բաւէ իր կենսագրութիւնը յորենելու, կենսագրութիւն մը որ աւելի ամբողջական ու խորամանկ կրնայ ըլլալ քան վոյթըր Սոթի ու Կեօնէի կենսագրութիւնները: Ճիշդ հոս տեղն է Սենդ Պեօֆի մեթոդը կիրարկել: Սենդ Պեօֆ մօծ անձնասիրութիւն մը ընդունելու համար բնութագրութեան կը դիմէր, արեւուն կապիրը կը նշանակէր, հոյսն ու մայրը եւ նախահայրերը կը քննէր: Ասոր մանրամասնութեն կը ճանչնայք Ժօրի նախահայրերէն ու ծնողքը մինչեւ անոնց չորրորդ սերունդը: մեր ձեռքին ունինք անոնց նամակները, ծանօթ ենք անոնց ներքին կեանքին: Օգոստոս կոյսերն, Կարսի մարտը խառն սխալ մեծնէ Ժօրի Սան կրնանք իր սերունդին մէջ գտնուող ինքնատիպ խառնուածքի մը, առանձնայատուկ կարողութեանց փոխանցումին հետեւի քայլ առ քայլ, որոնք պարբերական խառնուածքներով բաղկացած ուսում, վերանորոգում, իրենց ամառ քարծր գործարարական ու ամառ սկստութեամբ ներդաշնակութեան հասած են այն վերջնական հանձարին մէջ, որ ամբողջում է այդ ամենը: Գրական պատմութեան մէջ չկայ աւելի հրահանգիչ օրինակ մը, որ սոյսուն հետեւը թուականներով անջատուած ըլլալով հանդերձ, այս առաջնա ձեռքի իւր պարունակէ, ինչ որ մօծ արժէք ունի հոգեբանական ժառանգութեան իրենց ուսումնասիրելու համար: — Ասոր չրոյ աւելցուցէք Ժօրի Սանի չրոյ մեր անոնցմ ծանօթութիւնները, որոնք վստայալ տատիճան շատ են: Իր յիշատակներուն մէջ, որոնք շատ աւելի անկեղծ են Եւթօպրիանի յիշագիրներէն, մանրամասնութեն կրնանք ուսումնասիրել իր մանկութիւնն ու զատառարեանութիւնը, իր նկարագրի զարգացումը, իր գաղափարներու ծագումն ու յարմարութիւնը (filiation), թէ ինչպէս կազմուած են իր գաղափարները մարդկութեան մօծ ինքնակրօնը կրօնի, ընկերութեան, գեղեցկին ու փիլիսոփայութեան նկատմամբ: Իր յիշագիրներէն յետոյ կուգան չեպիւն ու իր ամբողջ զօրքը, որոնք հարկը հատորէ աւելի կը ձեռնարկեն: այս չեպիւնն ամենին ակադեմիկ իսկ ուսումնասիրութեան մը արժանի են, որովհետեւ Ժօրի Սան գրելու համար գրած չէ երբեք, երբեք երկանոց վկայի մը մէջ անգամ մտածում մը գրած է: ոչ մէկ գրող Ժօրի Սանի չեպի յարատւութեն ու բարեացարկութեամբ չորք ինքնակրօնը յաւանք է, մօրի սոյն

քան մոտառնից եղած է անանիմով որ իր հանգիստը խռովուած է ա՛յլ, իր վեպերու միջոցաւ կրնանք իր ապրած ժամանակամիջոցին բարոյական ու իմաստասիրական պատմութիւնը յօրինել: Հաւատքի ու տեական տենջանքերու շատ խորունկ հիմով մը կազմուած՝ իր ինքնազորագոյման պարագայած է միշտ, երբեք չէ դադարած սորվելէ: Իր ժամանակակիցներուն մէջ Անդ-Պէօֆի հետ միասին է եղած, որ երայցօմար ու հեռատեսօրէն, նոր եգիտ իւրացունելով է իր զազափօրներուն շրջանակին ընդլայնած է: ծանօթ վիպասանը բնաւ չէ գոհացած ձեռնած շինուած, օթեկ պատան-խաններով: Իր դարձօն իմացականութիւնը միշտ զարգացած է ու ինքնաբերարար թերի եզրակացումներէն ուղիղ եզրակացումներու յանգած է: Ընդվզումներու և փոթորիկներու շրջան մը բոլորելէ յետոյ մտած է այն ուղիղ ու մեծ ճամբան, որ կէօթէի ու ամեն ճամբարագլու բարբար մըտքերուն ուղիին է իսկապէս: Կենքի գործնականն ու դիտութեանց ուսումնասիրութիւնը թելադրած են անոր հանգարտ զազափօրներ ունենալ, որով ըմբռնած ու գոյած է աշխատութիւնը, ողջմտութիւնը, բանականութիւնը, ընկերութիւնը, ընտանիքը, ամուսնութիւնը ու բոլոր օգտակար, փրկւած ու պիտանի բաները: Առանց իր խելալէն բան մը յապաւելլու, հաշտուած է աշխարհի ընթացիկ հոսանքին հետ իր մտածումն է եղած առանց յեղաշրջման բարեփոխել զայն: Այս աստիճանականն ու բռնական, յառաջդիմականն ու անխեղձ բարձրջուածն կարելի է յօրինել գեղեցիկ պատմութիւն մը: մշտադէպ իտոգութեան մը հետեւողամիտ ու առողջ մտքի մը ներքին աշխատութիւնը կը տեսնուի մեր մէջ: Ամէն պարագայի մէջ՝ իր պատմութիւնը բարեմադելի է որ մերը ըլլայ, որու այս ազնիւ իմացականութիւնը՝ պատրանքներով մեզ զիւրեքէն յետոյ իր օրինակովը վերականգնէ մեզ:

Բաւական տարիներէ ի վեր իր փառքը հուսկած է, որովհետեւ զրակտն ու իմաստասիրական օգին գրականութեան մէջ ալ մնաւ գտած է: Հիմա կը պահանջուի իրերու աւելի ճշգրիտ նմանութիւններ, աւելի ճշտօրէն գծուած նկարագիրներ, տեղին վրայ առնուած խիստ ճշգրիտ նկարագրութիւններ: մէկ խոցով իրականութեան մանրամասն, բաւական ու մանրագրական (micrographique) ընդօրինակութիւնը: Վէպը Պալլուքի յաջորդներուն ձեռքն է այսօր: Թո՛ղ արտունջ չի յայտնուի, քանի որ անոնք ալ իրենց վարպետին՝ Պալլուքի պէս պարզած են ամբողջական մեծ տեսութիւններ, եղած են խորունկ վերլուծողներ, ունեցած են միտաբանութեան կարողութիւն ու իմաստասիրական լատիսնողութիւն, ինչ որ Պալլուքը Ռամպրանի նման՝ մօրց կուրծեան մէջ նշարիչներէն մին ըրած են: Արուեստի շատ ձեւեր կան, բայց Ժօրժ Սանի արուեստը հակառակ հիմնականութեան վրայ հանգած՝ գերազանց տեսակէ սրուեալ մըն է: իր վեպերուն մեծ մասը, անեղծ կը մնան մինչեւ այսօր: Մօրքա, Գոմիսիէօի առաջին մասը, Վերջին Արսիսին, Լէօն Լէօնի, Մարիպուսին, Մեկիլա, Լափիսիա, Սթիփիսիօն, ու ամբողջ շարքը իր գեղեցիկական վեպերուն, ինչպէս, Փոքրիկի Գալիլէ, Լը Համբի, Լա Մար Օ Տիսայ, Մեքք Սօնէօր, այս վերջինը իր կատարեալ վեպերէն մին է, աւելի նորերը համարեք են գրեթէ, ինչպէս Թոմասին, Լաբիանի, Ժան ալ լա Ռօշ, Գոմիսիէօ վերջին, Լը Տիսայ Օ Շան, Գալիսի, Մամկամարդ

Աղբյուրն մը փոխառվածն րիւնը, Անադատներու Դղիսակը. իր միւս հասարակութիւնն մէջ ամբողջական տեսարաններ կան, երբեմն կէս հատորի մէջ ամփոփուած: Միայն թէ զանազ Ծաղակելու ու իր նկարած մարդկու թիւերն որ մարինն աւելի գեղեցիկ ու լաւագոյն է, մեզ շահագրգռական ըլլալու համար պէտք է հեղինակին հայեցակէտն զիտել: Իր նկարած մարդկութիւնը մարինն երկու կամ երեք տասնամեակէն բարձր մարդ. կութիւն մէջ է. մարդիկ հոն աւելի հանճար ու տաղանդ ունին, ու կիս-հերք՝ աւելի փրա ու անձնութեան թիւն. անոնք ամենքն ալ առանց բացառութեան մինչ լաւ կը խօսին և աւելի պերճախօս շեշտելով, այդ իտեական աշխարհին մէջ մարդիկ կ'ապրին տրուեալտաղէտի ձեւով պատրաստուած գեղեցիկ զարդերով (décor), գիւղանկարներով շրջապատուած: Ու որպէս զի պատրաստուած տեսանքն ըլլայ այդ իտեական աշխարհի մէջ իր դրածը կը մեղմանէ, ու յաճախ անհաստատ գեղեցիկ մը նկարագրելու տեղ ընդ հանուր շրջագիծ մը կը դժէ: Այդ կազդի տրուեալտաղէտ մը շատ չորսողի մանրամասնութիւններով, հազիւ հազ հարեանցի ու անշուղակի կը նշանակէ, խոյս տալով խնդրին խորը թափանցելէ. իր նկարագրած կերպը կամ վիճակը բանաստեղծական մած գծով մը կը պարփակէ, առանց ուշադրութիւնը դարձնելու այն զարաւոգութեանց վրայ, որոնք իրերուն ներգաղափարութիւնը կրնան խցել: Ամեն տեսլապաշտ արեւեալտաղէտ նկարելու այս հակիրճ եղանակը կը գործածէ, և եթէ այդ կղանակը անպատեհութիւններու հետ, չմոռնանք որ աւտուելութիւններ ալ ունին: Անտարակցայ այս եղանակով արտադրուած դէմքերը նուազ իրական ու նուազ տեսանելի են. կենդանի քաներուն կնճռաւորութիւնը, խորութիւնութիւնը, արտայայտքը (relief) չունին: Պալլաքի ըսածին պէս քաղաքայիններու վրայ աւելցած նոր էակներ չեն տառնար: Խօսակցութեան մը մէջ՝ այդ դէմքերուն վրայ այնպէս չենք խօսիր ինչպէս մօր մտերմական յարաբերութիւն հաստատած անձնաւորութեանց վրայ. այդ իտեական էակները չունին կենսական այն ներուժութիւնը (intensité), որ իրական կենսական հասարակ կամ գերիվեր է. անոնք ուրիշ աշխարհի մը կը վերաբերին: Տեսնենք ու երազի աշխարհին, որ մերինն աւելի եթերային ու լուսաշող է, ու այն աստիճան, այն տեսակ տմբութիւն մը ունին որ մի միայն այդ գերազանց աշխարհին սեփհայտն է: Հոն ալ իրերը իրենց համեմատութիւններն ու ներգաղափարութիւնը ունին, կարծես երամշտութեան մշտնաջարկութիւն մէջ կը գոյս ինքնինքդ: Գրագէտը չայլըսյիլ ու զանց չընէ երբեք այս կապերը. իր մօտ շեղաձայնութիւն չկայ ու է բանի մէջ. ամեն ինչ ներգաղափար է, թէ՛ անձնաւորութիւնները, թէ՛ դործագրութիւնը և թէ՛ գիւղանկարն ու ոճը: Գրքին սիկոքէն մինչև վերջը այդ ներգաղափարութեան հաւատ ընծայելու համայնք կը վայելեալ կը կարծես թէ քու ապրած աշխարհդ է աս և անոր մէջ կը սիրես հանդիլ իրականին յոգնած: Դիտե հակալ պէտք չէ՞ ըլլանք տրուեալտաղէտին որ այդ պատրաստուած կուտայ մէջ: Ատիկա անգնահատելի ծառայութիւն մըն է, և կը համարձակիմ ըստել թէ յոյսուն տարիէ ի վեր ո՛չ մէկ գրագէտ աշխարհի լաւ մատուցող է այդ անգնահատելի ծառայութիւնը:

Իր գիրքերը անթմար պիտի քննեն որովհետեւ ուրիշ տրամանի մըն տգիւնին, իր բոլոր գործերը իր հիմն ունին ընդհանուր գաղափար մը, և

մատուցողական, կրճատական կամ բարոյական նիւթ մը, կամ թէ սրտին բղձմանն էր ու դատարարութեան խնդիր մը: Պատմութիւններու և խօսակցութիւններու ձեւին տակ յաւիտեական խնդիրներ կը յայտնուէին, վերաբերեալ մը կամ անձնաւորութիւն մը կը գտնուէին, անկէ հետեւնելու համար հարցում մը և պատասխան մը մտորելու կ'ուզէին վերաբերեալ ամենէն մօտ խնդիրներու մասին: Յաճախ իր վէպը իբր հիմ սենի բարձր խղճագիտութեամբ (casuistique) երկրացումն ու բարձրագոյն հոգեբանութեան մը հետազոտութիւնը, իր մտքին այդ խնդրին ժողովարարութեան վերաբերեալ խնդիրը քննարկէ: Հասարակ բարոյագէտներէն, որոնք իրենց դիտարարութիւնները կը բանաձեւեն առանձինքու մէջ, առանց կարանալու ժողովարարական պէտքերուն վրայ թերեւտ գտնուի: Այլ միայն մեծ խնդիրներ են: Երբեք, արժանի մտորող ու շարժողութիւնը գտնուելու, այլ և չէլայ աւելի երկրաբան բան մը: Զե՞ մի որ Եւրոպայի եղբայրացիքն ան է որ մեր նիւթին դին կ'անցնէ՝ հաստատուն հաւատք մը փոխադրելու մտքին մը անձկութիւնները, ժառանգական հաւատքէ մը անձնական համոզման մէջ թեւադիտելու յաւատարմութիւնը, կատարեալ գործով ամբարդող սրտին մը յաղթանքը, անողորմութիւնը, անհասկացումը, նկարագրի մը փորձութիւնները, Եւրոպայի հասարակութեան, խորի սրտին մէջ, վերաբերեալ, սիրտը ու ճշմարտութեան հետազոտող հոգին մը բոլոր պայքարներն ու զոհաբաշտումը, անհասկացողութիւնները, որոնք միշտ պիտի վերականգնուին, որոնց մեր խղճի գոտարարութիւն մէջ թեւ վերաբերեալ կ'ուզեն կամ զոհ վերցնեն: Աստուծոյ կողմէն գրական երկերու նիւթը, բան մը որ այսօր շատ երեսի վրայ ձգ-գուտն է: Բնականորէն նիւթ մը պէտք է ունենայ բարոյական հասարակաց կապ մը, որ պատմութեան իբր ատագծ կը ծառայէ: Կրթ այս իմաստաստութեան նիւթը (thème) զուգարդիքն այնպիսի գրական անձնաւորութեան մը, հոգեւոր մը որ կարող ըլլայ զոյն մընչեւ ծայրը տանելով ամբողջապէս բացատրելու, այն տանն վէպը առաջնախորհրդով կ'ըլլայ, ահա այս երկանակով Ա. Եւրոպայի կրթած է Մատուցողական հոգեւորականութիւնը մը: Եւրոպայի ընդհանրապէս մեծ յարգ ընդունելի այս վերաբերեալներն (abstraction) գրողները կ'առարկեն թէ այդ վերաբերեալները իրենց պատճառ կ'ըլլան երկար բարձր խորհրդածութիւններ ընելու: Այսու հանդերձ, այդ վերաբերեալներն ու երկար խորհրդածութիւններն են որ ժողովարարութեան գործերուն շուրջը մնայուն ու համակից շահեկանութիւն մը յայտնուի: Կրթներէն, միշտ անպիտան ամենէն ճարտար նկարչներու, գրողներէն, մանրակրկիտ ընդօրինակութիւնները անհասկացողութեան պիտի մնան, և կ'ընեն թէ զուտ վաւերապահներն պիտի ըլլան պատմագիրներու համար:

Իսկապէս Եւրոպայի անհոգեւորական հանդիսանող իր ոճն է, որ լայն գետին մը պէս յարգելով կը հոգնի: Այլ մէկ գրողներ՝ Եւրոպայի երկու գործերու զատակներէն սկսած՝ այդքան պերճաբանութիւն ունեցած է, պերճաբանութիւն մը որ ճառում ու տեսութեան հէ, քննական հարցեր յազող արուեստագէտին մը յառաւել շեշտն է ան, ու կամխառնածուածով հանձարի կամ տաղանդի ուժը ընդունած է իր վիպական բոլոր անձերուն: Չէ կարելի այլուր հանդիպիլ գաղափարներու նմանօրինակ հոսանքի մը, աւելի համոզիչ պարզապարզականներու, աւելի քննարկ խօսակցութեանց, սոյնքան յայտնուածի վերաբերեալութեանց, վերաբերեալ տողով կողմնակողմէն մէկ շուրջով արտա-

Մեծաւած, կըքի ու տրամաբանութեան ձայնածնամբերու (crescendo) ուր բնութասաց և խանդավառ շունչը պահել մը իսկ չի դեգերել: Ահա շատնք կը կաշմեն իր նկարագրութեանց ու պատմութիւններուն արժանիքը: Հոն ամեն ինչ ակէն կը բխի կտրծես, զեղուն ու խոր տըրիւրէ մը, անպզտոր, անարգել, անընդհատ փծիտ ջուրի մը պայծառութեամբ, որ քնական փռսի մը մէջն կը հոսի: Հոն չեա կընար գտնել թանուրօտիկը, կամայականը, անհասարգը, ամեն ինչ թեղուն, ինչամէկն ու առողջ է: Իր գրական ապարկզին կիսուն միտքն բոլորովին թօթուրուած էր ճամարտակութենէ, ա՛լ չէր խորհէր իր գրելիչ պոքրերութեան վրայ: Հաւանաբար իր գեղջկական վէպերուն ու պոքր ոճի վրայ ըրած ուսումնասիրութեանց կը պտտի այդ բարեշնչումը: միեւնոյն տանն սքանչելի աւ իոր սեւ մը գըտած էր: Իմ կարծիքով, մէկզի գնելով արձակի ու ոտանուորի տարբերութիւնը, Ժորժ Սանի գեղջկական կոմ հոգեական իրարակները համարժէք են գրելիք Հեյսուսի և Տօրօքի: Գաղով ոճին եզակուն է: Կէօթիկի ոճին չափ յաւնական, անոնց մինչև սա տարբերութիւնը կը նշմարուի որ Կէօթիկէն ոտանաւորները Համբոսի նմանութիւն ունին, իսկ Ժորժ Սանի պատմութիւնը փաննփումէն ներշնչուած ըլլալ կը թուի: Բաղդատեցէ՛ք Էֆօնօմիի, Սիօքլատիի տրամախօսութիւնները Ժորժ Սանի փոքրիկն Վաւուլի կամ Լէրը Սօնիօրի տրամախօսութեանց հետ, ու պիտի տեսնէք բազբբի, համաձայնութեան ու տրամաբանութեան հանգիստութիւններ: Լէրիկին պէս քաղաքայրութեան մը ծօցը, վերացումներու և տեսութիւններու անորինակ ծանրաբեռնումի մը տեղ, ույրտն բարդ ու փառնակարգ (composite) գրականութեան մը մէջ տեղ, այս ստեղծումը նախնական լեզուի այս վերանորոգումը քաջութեան անօրինակ փորձ մըն է: Այս Ժորժ Սանի անհուն գործին մէջ, իր այս յատկութիւնը կամ կարողութիւնը շատ բարձր գաղափար մը կազմել կուտայ մեզի՝ իր հանճարին ինչնատիպութեան և իր տաղանդին գիւրթութեան մասին:

ԹԵՆ

(Թարգ.)

ՋԱՌԵՆ ԴԵՄԵԼ

ԿԻՆԵՐԸ ՊԱՐՏԻՆ ԱՇԽԱՏԻԼ*

ՇԱՀԱԿԻՅ ԵՆ ԹԵ ՍԻՐԱԿԻՅ

Ք

Կանանց աշխատութեան քրայ կատարեալ գաղափար մ'ունենալու համար հարկ է թողուլ այն միջավայրը՝ ուր մեր կիները, զուրկ արհեստական, գիտական և ուսումնական հմտութենէ, փախուած են քուլթը վիճ առանին՝ լրացումի բոլ սահմանին մէջ, ուր միայն կ'սպասեն իրենց կենսական ոյժերը և ո-

* Տե՛ս, րիւ 21 Կրէս 827:

քու մէջ կ'կարծեն լիութի կատարած լինիլ իրենց պաշտօնը, այդ միջավայրի ստարագայներու բերամար թայլ ու զտնդաղ տնտեսագէտ անդոյ և անկար մնալու դատապարտուած են: Երբ ի նկատի առնուի քաղաքակիրթ ազգաց, մանաւանդ Անգլիոյ մէջ, կանանց գործունէութեան մեծութիւնը, անհասանելի և տնտեսական կատարեալ անկախութիւնը կ'տեսնուի, այն ահագին հակադրուիները որ կ'ներկայացնեն միեւնոյն սեռի, այլ տարբեր միջավայրի մէջ ապրող էակներ: Այդ տարբերութիւնը այնքան զգալի և խոշոր կ'երևի որքան երկու հակընդէմաց բարքերն ուսումնասիրուին և բազմատուն: Կարևոր է դիտնալ թէ ո՞րովէ սկսած է կանանց աշխատութիւնը և ի՞նչ են այժմ այդ աշխատութեան առարկայները: Տնտեսագիտութեան, գործունէութեան և յառաջդիմութեան մէջ Անգլիոյ կիները հերոսուհիներ եղած են, որով լաւագոյն օրինակ մը չէ կարելի ունենալ ըստ բաւականի տեղեկութիւն մ'ունենալու համար կանանց աշխատութեան առարկայներու վրայ:

Մինչև ժամանակ մը Անգլիոյ մէջ կանացի գործունէութեան միակ գլխաւոր ասպարէզը դաստառութիւնն էր: Վարժուհիներ գոյրոցներու մէջ կամ առանձին կամ այցելութեամբ կգրադէին ուսմանց զանազան ճիւղերու, ի մէջ տլոց զօնեակի դաստառութեամբ: Յակոյն այս դրաղումը չէր կարող համապատասխանել և բաւել կանանց եւանդիկ, կարողութեան և աշխատասիրներու հետզհետէ աճող թուոյն: Հարկ տնհրած չլա էր այս սահմանը ընդլայնել: Յօրէնս Նոթթինկէլ նշանաւոր էինը հիմնեց հիւանդապահութեան արհեստը, որ իր աննկուն և անդուլ ջանքերու շնորհիւ այսօր կանանց աշխատութեան ամենէ արդիւնաւոր և փայլուն առարկաներէն մին եղած է: Այս արհեստը այնքան զօրացած ու զորոգացած է որ բժշկութեան հետ զրեթէ համընթաց կ'ըլլէ և ամեն ուրիշ ուր որ պէտք կայ բժշկի պէտք կայ նաև անպատճառ հիւանդապահ կնո՞ղ մը: Ինչպէս հանրային և մասնաւոր հիւանդանոցներու, նոյնպէս ամենէ մեծէն մինչև ամենէ պարզ առններու մէջ հիւանդապահ կինը ունհրած ելտ և անմիջական պէտք մ'եղած է: Այս յաջողութիւնը մեծ խրախոյս և մղում տուաւ ժրաջան և աշխատասիր կանանց որ այսչափով չդճանալով նետուեցան բժշկութեան դժուարին ասպարէզին մէջ: Հոս, սակայն, ծանր էր խնդիրը: Ըստ երևոյթի անմատչելի խոչընդոտներ կ'ընթացատեն գիրենք: Բայց կորովի կամք, ընդունակութիւն, և հաս-

տառաւորութիւն տալովեցին հետզհետէ ամեն արդեւքներ և բժշկութիւնը միաջաւ հիւանդ աղահալութեան իրբեւ կարեւորագոյն տարր կանանց աշխատութեան: Այսօր կ'անսնունին կիւն բժիշկ և կիւն հիւանդ տղայ, ստէպ թարմ և շնորհազեղ ծաղկատիներ, որ վառ վառն ու կալտաւ կ'դորձեն տնէնդ հատ և որ իրենց արհեստի գործառնութեան մէջ անկեղծ ու սրտաշարժ մարդասիրութեան, գթութեան և անձնութեան ընտրելագոյն օրինակներն եղած են, հիացման մէջ թողլով համայն գիտական աշխարհը: Այս յազմութիւնը կանանց առջև բացաւ աշխատութեան ամեն դռներ: Գեղադործութիւնը շուտով անձնատուր եղաւ և օրէնսդէտ կիւներ, այժմ՝ թէ և սարդ խորհրդատու, ապագային թերեւս սահմանաւած են նշանաւոր փաստաբանութիւններ և իրաւագէտներ ինկու: Միայն Լոնտօնի թղթատարական և հեռագրական պաշտօնատուները այսօր երեք հազար հինգ հարիւր կիւն պաշտօնեայներ ունի, որ խիստ քննութիւններէ վերջ ընդունուած են: Այս պաշտօնատուներ, սակայն, անոնց ամուսնութեւէ վերջ կ'դադրեցնէ իրենց պաշտօնը, պարագայ մ'որ կանանց համագործին ժողովոյ խորհրդածութեան կարեւոր առարկայներէ մին պիտի լինի:

Գիտութեան և արհեստի զանազան ճիւղերու պատկանող պարոցներ սկսան տարուէ տալի ընդունիլ բազմաթիւ աշակերտութիւններ և միևնոյն ժամանակ ընծայել գրեթէ նոյնքան բազմաթիւ շրջանաւարաներ: Այս պարոցներու մէջ կարեւոր տեղ մը բռնեցին ձեռագիտութեան, խոհարարութեան, երկրագործական տնտեսագիտութեան, և աղարակային մատակարարութեան պարոցները՝ ուրկէ ելնող շրջանաւարտ աշակերտութիւններ շահաբեր գրառումներու տէր եղած են: Խոհարարութեան, ձեռագիտութեան և աղարակային մատակարարութեան դէպքերն այնքան բազմացած են որ՝ ինչպէս գործաւորութիւնքու, նոյնպէս վարժուհիներու մեծ խնդրակ մը կայ: Ճարտարապետութիւնը անմասն չմնաց գեղեցիկ սեռի գործունէութեան և այսօր կան այնպիսիներ որ կարող եղած են ճարտար և հանձարեղ յատակագիծներ յօրինել: Ոսկերչութիւնը բազմաթիւ գործաւորութիւններ ունի և ոսկեղէն, ադամանդեայ և այլ թանկագին քարերու գեղարուեստին մէջ ստէպ կ'անսնունի կանանց նուրբ ճաշակը: Նկարչութիւն, դժագրութիւն, փորագրութիւն, քանդակագործութիւն շատ արդիւնաւոր արհեստներ եղած են կանանց համար:

Բայց դեռ բազմաթիւ են կանանց աշխատութեան առարկաները և անոնց մի առ մի նկարագրութիւնը չատ երկարուիլուանց այս մեծաքայլ յառաջդիմութիւնը, արհեստի և գիտութեան այսքան բուռն ու անվճատ հակումը, աշխատութեան և անկախութեան ջերմ և անողորմ հեռազհեռ ընտանեկան, ընկերակցական և հանրային բարքերը այնպէս պիտի ալլալեն որ աշխարհ պատերազմի զաջո մը պիտի հանդիսանայ, որ մարդերու և փիներու աշխատութեան րանակները դէմ առ դէմ պիտի զան:

(Շար)

ՊԱՀԱՆ

Դ Է Մ Ք Ե Ր *

(ՊԱՆԻՏՈՆՓԵԱՆ ԵՒ ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏ ԿՈՂՄԵՐԸ)

7. — Տե՛ր եւ Տիկն՝ կարմիրշորսուհեան (սէր տեղացի ըլլալին տալաին չեմ ստուգած, երկրորդ նամակուս կ'իմացնեմ) Այլը 3-4 տարիէ ի վեր Մանչեսթըր եկած Գօլօփոնեյսքի Ե կ'ընէ. իւր զր'ածապարնքնէն են, քչիկ մը մանիֆոթուրա, քչիկ մը մանած, քչիկ մը ներկըւած մանած, քչիկ մը երկաթեղէն և պողպատեղէն, նաեւ վարաբի և շապիկի կոծակներ, տանգ, պերճան, մատիտ և տղու խաղալիքներ...

Տիկնը ինծի պէս տգէտին մէկն է, տան մէջ իւր զաւակներուն հայերէն խօսիլը լսելով յանդիմանութեամբ կ'ընէ,

— Չաւէն, Գիբբերիկ' նորէն հայճա խօնիշմիշ կ'ըլլաք. խուշ'բ հայերինը հայ չի տար, ինչիլիղերէն քրթիկա ըրէք քի, վերջը հօրերնուդ մաղաղան երթած նէ պո'ճա բարա վատակիք. աղիուական էֆէնտինեղաւաք... Հիմա ձեզի ըսեմ տէ վաղը մոծնաք նէ չ'ըսէք քի մարերնիս չ'ըսաւ. գիտցած եղիք, փառաօրդ մարդը առ աշխարհին չ'ըսայ պա՛նուսիդ է հա՛...»

Այլը տեղեալ իրիւուն երբ տուն վերադարձաւ, զաւակներէն մին,

— Բաբա, ասօր մեր միւսին, ճիտկաֆիի գլասին մէջ ինծի վերի փուտ ըսաւ. հայը — Չաք տղայ, ատ ըսածդ հիմայ հայերէն եղաւ. քեզի բանի տեղում ըսի որ մաքուր հայերէն խօսիս ախ... Ի՞նչ ըսեմ, արեւիլիք չ'ունիք...»

Խեղճ մարդը այս խնդրին չ'ըսայ ինքնիքն հող կ'ընէ կոր. անցեալ օր իւր ծանօթներուն գաղափարելով ըսած է

— Եղբայր, մանք Անատոլի ենք, մեր զաւակներն ալ մեր հետ բերինք. կրնայ ըլլալ որ օր մը նորէն մեր հայերնիրը վերադառնանք. բայց եկուրեա որ սա մեր աղաքը հայերէն չին խօսիր կոր. ինծի կը թուի թէ ասոնք վերջը վերջը այս երկրին բաղմաթեան մէջ պիտի կորսուին...»

8. — Միսիւ Գաւլօ Գալալիէնիքեան. իշմիլցի, Սլիսա-Բանալի,

* Տե՛ս քիւ 21 եքս 816.

թաղէն. 26 տարեկան երկայնահասակ և գեղեցկադէմ երիտասարդ մ'է, երբեք տարի տասը Լեւոնի եկած, մեծ վաճառատան մը մէջ թըւերէնի և ֆրանսերէնի թղթակից է. հաբէ չի կոչ ըսել որ գրպանով ամկուտի մը չէ:

Կեր մի սիւ Գաւլոն, աօկէ վ'ը ամիս սեռ, շա մը անկիւն մը խմելու համար, Լեւոնի ինքնիմ պոլոսային գինեատան-հօթելիներէն մին մտաւ իւր գաւաթը պարզելէն վերջ, ապա տեղ ապստարկու ետէն հէր և կ'սպասակահալ տչերով ք. օրնորդներէն: մէկուն հետ խոսակցութեան սկսաւ:

Օրնորդը, առաջին տեսակցութեան մէջ (շողորթութեան).

— Պարոն, կարծեմ օտարազգի էք. բայց ինչ ալ ընտիր անդիներէն կը խօսիք... բարձր զպրոցներ տեսած ըլլալու էք...

Դարձեմ մէ վերջ, ի տեսակցութեան.

— Պարոն, սա սէ ու փայլուն մտքերդ օրանչիկ' են...

Դարձեմ մ'ալ վերջը, Գ. տեսակցութեան.

— Պարոն, սա սէ ու գեղեցիկ պիւտերդ. համար... հոգիս կուտամ...

Դարձեմ մ'ալ վերջը (լիցքութեան).

— Ա'ի... Գաւլոն, կը սիրեմ... կը մտնիմ գեղ համար... ա'ի... կը սիրեմ...

Վերջապէս, երկայն չ'ընենք. սա օտանաւորս մտիկ ըրէք:

Պէր միւսին խորութեան է.

Հոգւով մարմնով կապուած է:

(Եթէ Պետրոս Ղարաան ունէ ըլլար, այս հարուստ յանգերուս վրայ շատ պիտի նստածէր):

Կեր Իգմուրի երկաւոր գին ծախելէր մեզիս լով լսած էն.

Գաւլոն, երբեք, չէր մեք պիտի ընէս, ալ չ'ընիկ ս'էիկը քեզի կը կեցի կոր... ձգէ՛ Աստուածդ սիրոս, միթէ քեզի հայուհի կը պահի... Իգմուր ըսածդ շատ հեռու տեղ մը չէ...

Ասոր վրայ մեր Գաւլոն բարկանալով.

Ձգեցէք պի՛ եղբայր. շատ կարճ կը խորհեք կոր... Ենդրեմ' քիչ մը փոքրօք ըլլանք... աշխարհադասեցի ըսել կ'ուզեմ... ունի:

Կը լսէր թէ տմուսնութեան պատրաստակաւութիւն կը տեսնան. կոր:

Եւ ալ կ'ըսէմ Աստուած վերջը չի զղջայի՛ն:

13 հոկտեմբ. 1898

ԱՐՄԱՆԱՆԻ - ԿԱՐՈՒ

Մեծագէտ

* Արմանան Երուսալի մէջ ամեն գործերու յատուկ կիսակեր կան. այդպէս ալ Անգլիոյ գործարարներուն մէջ ծառայող օրնորդներէն կան, որոնց մեծ մասին անոնք կ'անհաշտ շատ խորհրդաւոր չեն:

ԾԱՆՈԹԱԳՐԵՐՍ*

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՕՐԵՐ

ԱԶ

Հիւանդութիւնս ծանր չէր թեիս ունեցըր չուտով անցու, բաց անիրաւ պատժին տպաւորութիւնն անջնջ մնաց սրտիս մէջ, և իմ տաղանդս բարոյս պէս ծանրացուց: Գլուխս կ'պատռէի ըմբռնելու համար թէ իրաք պատժապարտ էի իմ ակնառութեան համար, որ բարեօրտութեան քան չարակամութեան արդիւնքն էր: Իմ ընթացքս չէի կրնար դատապարտելի գտնել: Անիրաւութիւնն ակներև էր այն մարտաւոր և խաշական դատաւար վարժապետին կողմէ որ իբր թէ պսշոծն ունէ բարդութեան զգացումներ ներշնչել իր սաներուն: Լաւին ու վատին զաղափարն այն օրէն չիտթ՝ ձե մառաւ ուղեղիս մէջ: Եւ տարիքս քանի ա ի փորձով տեսայ որ, ինչպէս դարձան մ'անկիւնէ լըն, ի սնուցեալ աշխարհի այլ և այլ մեթոթ խորչերն, ուր ակարայլ պարկէշտ ու արդար մարդուն ձայնն ու բողբոն անխելի կ'մընան, անիրաւութիւնն անսանձ կ'տիրապետէ և լռելեայն անմեղ զոհեր կ'կլնէ:

Բայց որքան որ աշխարհի ապիտութեան և հասակի բերմամբ հնազանդիլ ու համակերպիլ աստիճան մը պարտք մ'է, որքան որ, ինչպէս Աւետարանը և այժմ համբերատալութեան իմաստասիրութիւնը կ'պատուիրեն, ապրտակ մը աւուրին մ'աւ երեւոյ դարձնել, չարիք ընողին չարիք չհատուցանել, սակայն ամեն բան իր չափն ունի, և երբ մանուանդ ամեն տեղ ի և նոյն չափով չեն չափուիր աշխարհի բաներն, այն ժամանակ հլուութեան և հեղութեան վարդապետութիւնը կ'երպ մ'անզգայութեան, ապշութեան և հոգեապանութեան հրաւիր մը կը դառնար: Եւ ես, թէ և խակ և անփորձ՝ կ'զգայի որ հոգիս բոլոր ուժով կ'բողբէր դժպիսի, դժնդակ թախաճարութեան մը զէմ, քանի որ անմեղ էի: Բայց միթէ իմ ազգականներս ինձ եղած անիրաւութեան զէմ բողբոն մը բարձրն, միթէ սճրադարձին հին ու նոր չահատակութեանց մասին Անգլէսս վարժապետ ին,

* Տե՛ս, 20 քիւ. եջև: 791:

Հոգարարձութեան որ՝ եթէ չեմ սխալիր, այն ժամանակ Միւն-
եաց ընկերութեան զգօն անդամներէ էին, միթէ Առաջնորդին՝
որ Մատթէոս, Բարէ Մարդ և Բարէ Քրիստոնէայ անուն անչամ ու
անլի մսկեռանդական գործին հեղինակն էր, խօսք մը, տրտունջ
մ'ըրի՞ն, չգիտեմ, միայն այս գիտեմ որ մէն մի վարժապետ իր
չըջանին, իր դասարանին մէջ բացարձակ տէր ու իշխան էր,
ըստ հաճոյս կտրելու ու թափելու, ինչպէս էին և են տալիս-
ին տեղ տեղ կարգ մը Դէրէճէններ, որ անմեղներու արեամբ
կ'սնանէին և կ'սնանին:

Մինչդեռ իմ փորձիկ ուղեկիս մէջ բարին ու շարն որոշելու
մտածումներ փոթորիկ մը հաներ էին, և ծնողքիս ծոցը վերա-
դառնալով՝ ծեծէ զերծ մնալու խորհուրդը կ'տածէի, հօրքոյրս
որ մ'եկաւ ինձ ըսաւ.

— Տղաս, գիտեմ արտում ես, գիտեմ սրտմտած ես, բայց
հոգ մի՛ ընելու Ամեն բան կարգի մտաւ: Դասարան պիտի մո-
խես, ուրիշ վարժապետէ մը դաս պիտի առնես և եթէ տարի մը
լաւ աշխատիս, վերէ՛քա՛նք՝ մեծ երուն մօտ, Ոսկանեան՝ դրող կար-
գացող երեւելի Ոսկանեանի գտնուած սրահը պիտի ելնես. կ'ի-
մանաս:

— Եւ ո՞ր դպրոցը, դռնցի ալլայլած:

— Ա՛հ, Մեսրոպեան վարժարանն, այլ ուրիշ դասատու մը
կայ հոն: Եկե՛քով շնորհով մարդ է, անունը Տիրացու Գրիգոր
է, ինչու որ անուշ և եղանակաւոր ձայն ունի. ասկէ դատ,
Մո՛վէս մարդ արէին պէս հայերէն գիտէ, և Լո՛ւսաւորէ՛ն ջափ
թուարան է. շատ ու շատ խելացի մարդ է, և իր սաները զա-
ւակներուն պէս կ'սիրէ . . . ծեծ չկայ հոն:

Հօրաքոյրս, պարզամիտ կին, Մովսէսի և Լուսաւորչի վրայ
այս տարօրինակ տեղեկութիւնները՝ զոր կարող չէի ուղղել,
ինձ տալէն ետեւ՝ սլատասխանիս սպասեց:

— Ծատ աղէկ ըսի, ուրիշ ճար չգտնելով, և յանձն առի ա-
շակերակ նոր դասատուիս, որու անունն, իրաւ, գովեստով
լներ էի արդէն: Ուստի՝ գրեթէ ամիս մը պարապ անցնելէն ե-
տեւ, Հոգարարձութեան մէկ ամսակով ներկայացայ անուանի
Օհան վարժապետի որդի՝ Գրիգոր Վանանդեցի դասատուին:
Նա կ'դաստիարէր բուն Մեսրոպեան վարժարանի շէնքէն ան-
ջատ՝ գրեթէ քառակուսի սրահի մը մէջ, որ դպրատան բակին
մէկ անկիւնը շինուած և թուրի ծառերով երկու կողմէն շրջա-

պատուած էր: Սրկայն գրասեղաններ, մէն մին հինգ վեց աշտ-
կերտներով, գրաւած էին սըահէն մեծագոյն մասը, մինչդեռ
գարձապետը նստած էր դրան մօտ՝ անկիւն մը դրուած բազ-
մոցի մը վրայ, և հնաձե գրասեղանի մ'առջև գլուխը ծռած կը
կարդար խոշոր գիրք մը: Սրահին պատերը լերկ ու մերկ էին,
պատկերի մը, աշխարհագրական քարտէսի մը կտորն անգամ:
Հլար: Մօր լուծիւն կ'տիրէր երբ ներս մտայ. աշակերտները՝
մեծ մասամբ աղքատիկ դասակարգէ, ածչաւնչ կ'սերտէին ի-
րենց առաւօտեան դասը: Միայն մի քանիներ, ինչպէս ամեն
դպրոց կ'դտնուին, աստիս անդին նայելով նշանացի իրաւոր
հետ կ'խօսակցէին: Սրահն աւելի լուստուր ու պայծառ էր քան
այն ուսկից հեռացած էի, և կարծես թէ աւելի բարձր կարգի
տաներ, ինչպէս կ'երևէին ինեւ ասոնք, մաքուր օդ և լոյս վա-
յելելու աւելի իրաւունք ունէին քան թէ նախակրթարանի ա-
շակերտներն, որ կերպ մը մթին, օդաչոր, անարեւ քարան-
ձաւի մը մէջ կ'խամբէին:

Երբ ներս մտայ, չլուկ մ'է բրդաւ . . . գլուխները չարձիւ
ոկտան և ծուռ, խնդում, հեղնայի նայուածքներ ինձ ուղղուե-
ցան: Նորեկ մ'էի ամենուն համար, հետաքրքրութեան աւար-
կայ մը . . .

— Եզիպտացի'ն է, եզիպտացի'ն է, ձայն՝ առի մէկ կողմէ,
թաղն ուտող և կծիկը դնողն է, միսիսացին միւս կողմէ, մինչ-
դեռ ես կարմիր քարէ տրձան կտրած, չէի գիտեր ինչպէս քա-
լել և ինչպէս վարժապետին մօտենալ: Մշտերս կ'այրէին, աչքս
կ'աղաւորէր և որահն իմ շուրջս կ'սպարէր: Վարժապետը՝ բոլո-
րովին աննման միւսին, աղմուկը լսելով հապիւ գլուխը վերցուց
և մեզմ' ու ծանր ձայնով մ'ըսաւ . . .

— Լուծիւն, տղաք, և նորէն գլուխը դրձին վրայ կա-
խեց:

Խսկոյն աչքս դէպ թաւակիւն մը՝ որ բաղնիցին մօտ էր, յա-
ռեցի, և երկար շունչ մ'առի երբ տեսայ որ՝ ծխախայտէն դատ
ուրիշ դաւաղան կամ պատժի գոյժիք չկար հոն, եթէ ոչ թը-
թենեւոյ բարակ ու ճկուն ոտներ սրոց օգուտն կամ նպատակը
վերջէն իմացայ:

Բայց իմ չփութուիւնս, իմ տաղնապալի վիճակս կ'տեսէր:
Դրիդ որ վարժապետը, թերևս թուարանական ծանր խնդրով
մը մտապրաղ, կամ կարծելով որ հին տաներէն մին եմ և
ուշիկի գպրոց եկած եմ, և ոչ իսկ իմ կողմս ակնարկ մը նե-

տեց, և քիչ մ'ետք, միշտ նոյն ուշաթափ կերպով և անշարժ գլխով,

— Առաջին դասարան քերականութեան, ձայնեց, և խօսոյն քսանի չափ աշակերտներ ոտք ելան և վարժապետին դիմացը կիսաչրջան մը կապեցին՝ այնպիսի չարամուտ թեամբ որ զիս ճիշտ այդ կիսադուրին մէջ առին, և սկսան իրարու երես նայելով՝ ծիծաղիլ փսփսալ և ատեն ատեն ինձ ծաղրելի ձևեր, ախնարկներ ընել։ Դա արդէն շփոթած՝ բոլորովին ապշեցայ մշնացի, ինչ ընելիքս չգիտէի և քիչ մը բարկութենէս և քիչ մը ալ զարմանքէս կ'ողջայի, չկրնալով հասկնալ թէ ինչպէս աշակերտներն, որ կամաց կամաց չորս դիս բոլորեցէին և մինչև անգամ ոմանք — եկէկ աչ կոչուի խաղանք կըսէին — զիս ծաղրելու համար, կ'ներուէին այսպիսի անշահ խաղեր խաղալ, նոյն խաղ վարժապետին ներկայութեան, և անտես ու անպատիժ մնալ։ Ինչ տարբերութիւն այս սրահին ու վարժապետին և միւսներուն մէջ։ Հոս դասարանի մէջ խաղն ներքի, հոն քրտանանքէն վեր շուրջ։ Միայն փոքր ժամ մը իրենքս նոյն պահուն անտանելի կ'դառնար, այնպէս որ յուսահատ ճիգ մ'ընելով՝ ճեղքեցի զիս պատու չրջանակն և գացի յանդգնաբար վարժապետին դրասեղանին վրայ, աչքին առջև, Հոգաբարձութեան արտօնագիրը դրի։

Այս յանդգնութիւնս ոչ միայն յոռնկայ աշակերտներն ըստիպեց շուտ մը կիսաչրջանը նորէն կապելու, այլ և Գրիգոր վարժապետին ուշադրութիւնն ինձ զարմնեցուց։ Եւ մինչդեռ Պատուելին տոմսակը կ'կարդար, ես անոր կերպարանը կ'դիտէի։ Նոյն ժամանակի հոգակաւոր, այլ համեստ ուսուցիչներու այս հայկական տիպարն, ունէր աղնութեամբ փայլուն սպիտակ ու կլոր քէմը մը, լայն ճակատ, կարմիր գտակին ներքև կիսովին ծածկուած, թաւ խարտէշ պիսեր, որ մասամբ կ'ոսցէին իր շարժուն շրթներն, երկու ծայրերը հեզնալի նիշերով։ Արբ ընթերցումն աւարտեց աչքը խայտակն, ինձ զարմուց և հայրական ձայնով մ'որ ատամնային շեշտ մ'ունէր, ըսաւ։

— Տղաս, նստիր սա տեղ, գրասեղանին ձայն. պիտի քընենեմ քեզ և յարմար դասարանը պիտի դնեմ։ Երբ վարժապետը երեք չորս կարգեր, որ հետզհետէ մի և նոյն կիսաչրջանը կապելով՝ իր առջև կեցան, երկու ժամու մէջ դասախօսութիւնը լիցուց, վճիռոց մը սկսաւ սրահին մէջ, ոմանք կ'աղաւաղէին, ոմանք կ'ենթկուէին, այլք հրաման խնդրելով ձեռամբ

քարձ՝ դուրս կ'ենէինն Վարժապետը նշմար մ'ընելով զիս իր մօտ կանչեց և մի քանի հարցումներ ընելէն և զիս կարդացնելէն ետեւ՝ ժպտելով յարեց.

— Կ'նայիմ որ բաւական լաւ կ'կարդաս, և ուրախ եմ որ աշխնջներդ ու գլուխդ տեղն են։ Սովորաբար ֆէւրաւրէն հոս եկող աշակերտներն աւանջատ, կաղ, հալմոտ կ'լինին։ Դու լաւ պրծեր ես, տղաս, և յուսամ որ դասերէս օգուտ քաղելու պիտի աշխատիս։ Ես քու հայրդ լաւ կը ճանչեմ, բարեկամս է, բարեմիտ, զուարթերես մարդ է, թէև ուսում չունի, ուսումնականները կ'սիրէ և քեզ եղբորդ հետ իշմիր յղած է որ հայացի կրթութիւնէն զուրկ չ'մնաս։ Արեւմտեանէ որ յոյսն իդ երև չ'հանես։

Եւ ապա գրասեղանին դրոցէն հանեց Քերականութիւն մը և ձեռքս տալով, բաց ու կարդա՛, ըսաւ. առաջին հոլովումն։ Եւ ոչ մի բառ կ'հասկնայի, նոր խրթին, անճանաչ լեզու ու ոճ մ'էր ինձ համար, Գրեց լեզու կ'անուանէին։ Բայց ձայն, ճիկ չ'ի հաներ, իբրեւ պատգամ մտիկ կ'ընէի զմայլումով նոր վարժապետիս տուած բացատրութիւններն, որոց յաջորդեցին տետրակի վրայ թուագրութիւն՝ միաւորէն մինչև միլիօնաւոր, ահաւելի խորհուրդ մ'իմ համար, և ապա զրի օրինակ մը, կոկիկ, սիրուն, որոշ և մարդաբան պէս շարուած։ Այս ամենն իմ առաջին դասս եղան, և դասատուն պատուիրեց որ լաւ սորվիմ։

Թէպէտ վարժապետիս բոլոր տուած այս դասերը բոլորովին չ'հասկցայ, բայց գոնէ իր քաջալերական խօսքերէն նոր սիրտ ու ոգի առի և միտքս զրի կէտ առ կէտ կ'աւարեւ իր պատուէրները։

Սակայն իմ դասառութեանս ժամուն՝ սրահին մէջ ձայներն ու մանկային վիճեր հետզհետէ աւելնալով, վարժապետը ձեռքըն երկնցուց դէպ ի անկիւնը դրուած ոստերու խուրձն, հատ մը քաշեց հանեց և սկսաւ իր գրասեղանը ծեծել, մոխանակ իր աստերուն կունտկը ծեծելու, բարակ միայտին բեկորներն աստիս անդին թռան։ Լուսթիւնը տիրեց։ Փայտն, ինչպէս կ'երեւէր, զանգակի պաշտօն կ'կատարէր. յառաջդիմութիւն մ'էր։

Մ. Մ.

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐ

Ան հասարակ այս կարծիքն ունին, ոչ միայն պետա-
կան մարդիկ, այլ և հրապարագրեր, որ Ֆրանսա չկրնար
գաղթային մեծ պետութիւն մը կազմել, վասնզի Ֆրան-
սացիք չունին այն ամեն ֆիզիքական ու բարոյական կա-
րէոր յատկութիւններն որով կ'պարծին Անգլիացիք և
արդեամբ ցոյց կ'տան թէ Գաղթաւորութեան գործին
մէջ գերազանց են քան ամեն եւրոպական ժողովուրդ-
թէ ի՞նչ են այն յատկութիւններն և ի՞նչու համար անգ-
լիական ազգն օրէ օր ոչ միայն կ'տարածէ այլ և զօրա-
ցնելու և ծաղկեցնելու միջոցները զիտէ իր գաղութնե-
րը, աւելորդ է բացատրել, քանի որ ստէպ բացաարը-
ւած և շատեր վերահասու են որ Անգլիոյ կղզիացած
դիրքն, իր վաճառականութեան նոր նոր վաճառատեղի-
ներ ու շուկաներ գտնելու հարկն, իր զաւակներուն տո-
կուն, անվեհեր, արկածախնդիր և գործնական ոգին, իր
բարքն ու սովորութիւններն, իր մեքենաներն, իր օրէն-
քըն գաղթած հեռաւոր երկիրներ փոխադրելու ջանքն,
իր ազատ փոխանակութեան սկզբունքն և մանաւանդ-
քաղաքակրթութեան ամեն գործակներն, առւտրական,
տնտեսական, կրօնական, ճարտարական ազատութիւններ
և բնիկ ցեղերու հետ ընդհանրապէս հաշտարար քաղա-
քականութեամբ վարելու հոգն, իրքե անհրաժեշտ պայ-
մաններ նկատելով իր նոր հաստատուած երկիրներու
մէջ հաստատուն կայաններ հիմնելու համար, միշտ ջա-
նացած է այդ հիմերու վրայ գործել և գաղթականնե-
րուն կարելի եղած ինքնօրինութեան վաւաքներուն
գոհացում տալ:

Արդ՝ թէ և Ֆրանսա այդ հանգամանքներէ զրեթէ
զուրկ, իր հին գաղութները կորուսելէ ետեւ յԱսիա և
յԱմերիկա, գրեթէ երեսուն տարիէ ի վեր կ'ճգնի ըն-
դարձակել իր գաղթային կալուածներն, ուր սակայն

Ֆրանսական տարրը ամենէ տկար մասը կ'կաղմէ: Եւ մի. այն օտարները չեն որ Ֆրանսայի գաղթաւորութեան մենամոլութիւնն, իր բնաւորութեան և գրութեան տե. սակէտով անհասկանալի կ'գտնեն, այլ և նոյն իսկ շատ Ֆրանսացիներ զայն կ'նշաւակեն, իսկ վերջերս հանդէսի մը մէջ Պ. Կ. Տոնէ այս մասին երկար յօդուածով մ'որ ուշադրութեան արժանի է, կ'պարզէ Ֆրանսական գա. ղութներու տարօրինակ վիճակը:

— Նկատելի է, կ'ըսէ Ֆրանսացի հրապարակագիրն, որ այս տահուս կերպ մը գաղթաւորութեան տենդ մը, մենամոլու. թիւն մը կ'տիրէ: Նոյն իսկ Հերակլէս մը եթէ վեց հարիւր հա. զարակրամ բեռ մը շալկէ չէ կարող ոսք ելնել. որքան հրաշա. լի գործունէութեամբ աշխատուի, երկու շաբթուան մէջ չէ կարելի աւարտել երկու տարուան պաշտօն մը: Արեւի թէ Անգլիա այսպիսի ծանր բեռի մը ներքեւ ընկճած է: Այժմ այն. սիսի փափուկ վիճակի մը մէջ կ'գտնուի որ իր զինուորներով և նաւատորմիղով չէ կարող կարգ կանոն պահել իր հսկայ լայնութեան ամեն մասերուն մէջ: Անգլիա պիտի տուժէ * երբ առաջին գաղթաւոր ծանր պատերազմ Գաղի, և ան չը տեսներ իր այս վտանգաւոր կացութիւնը: Այս յիմարութիւնն անգաղար կ'աւելնայ: Անշուշտ՝ մեզ համար ուրախալի է այդ վիճակն, քանի որ Անգլիա մեր ահաբեկու սոսիսն է, եթէ և մենք

* Այդպիսի պատերազմ մը հաւանական չքուի: Միացեալ. Ֆահանգաց անկախութեան պատերազմն աննոռանալի դաս մը եղած է Անգլիոյ որ այժմ բոլորովին արբեր փաղափականու. քեամբ կ'վարուի իր գաղութներուն հետ, անոր անուց ամեն փաղափական արձակութիւններ եւ ինքնօրինական վարչութիւն, եւ մի միայն վեհապետական իշխանութիւն մ'որ ինքնին ան. ուսանական է, իրեն վերապահելով: Անգլիական գաղութները մայր հայրենիքին աւելի արեւակցական, օրենսդրական եւ տն. տեսական կապերով կապուած՝ ամեն ազատութիւն վայելելով պէտք չպիտի զգան անոր դեմ ընդվիզիլ, նամանաւնդ իրենց շահը կ'պահանջէ միշտ անգլիական որոշակին հովանոյն տակ մնալ եւ անոր պաշտպանութիւնն ապահովել, ի՞նչպէս հանդի. աւառ պարագաներու մէջ ակներեւ երեւցան Առեւտրալիոյ եւ Գանատայի գաղութներու կողմէ համակրական եւ հաւատար. մական ցոյցեր առ մայր հայրենիքն, եւ գաղթային դաշնակ. ցութիւն մը կազմելու միջոցները տակաւին կ'գրադէցնեն անգ. չիացի պետական մարդիկն: Եթէ այսօր բոլոր փաղափախոր

նայն յիմար մոլորութեան մէջ գործելու հետամուտ չլինելինքս։ Արդէն մեր ձեռքն է Ամէրիա և Թունուզ, մեր ձեռքն է Սէնթ-կալ և Սուտան մինչև Նիկիթր գետն, այս գետնն անդին ունինք Կիւնէա, Տահոմէյ և Գոնկոն։ Իմաստուն մարդերդ մը, իմ կարծեց, պատշաճ էր գոյ մնալ։ Ռերիչ ինչ կուզենք։

Ահա Արեւելեան Ափրիկէի մէջ և եռագոյն դրոշակը կը ծածանի Ս. Լուիէն և Պրազամբիլէն Նիգոսի վրայ և Հապէտամէն անդին մինչև Ճիպուզի։ Ատէնի խորշին վրայ։ Այդ ընդարձակ կտորն յիմէ Ափրիկեան աշխարհին կէս մասը չէ։ Անտարակոյս աղուոր երազ մ'է։ Եւ եթէ իրօք այդ երազը կատարուէր ինչ ուխտի ընէինք։ Ներելի է մեզ այսպիսի հարցում մ'ընել։ Մեր առևտրական զարգացման միջոցներն այնքան փայլուն չեղան և հետևապէս իրաւունք չունինք պարտուելու մեր քոնադատներն։ Ամեն մարդ գիտէ այս իրողութիւնը թէ բան մը չըրինք, կամ այնքան աննշան բան մ'որ չարժեք անոր վրայ խօսել։ Մեր հին գաղութները տակաւին Հաստան այն միժմաւ կին ուր կարող լինէին ինքնուրոյն գործել։ Մարտիրիկէ, Կուապուր և Ռէի. Նիւն, թէև Հաստան տարիքի մէջ, թէև մեր ձեռնառութեան կտրտ չարտի լինէին, սակայն տարին մեզ բազում միջոցներու կ'նստին։ Ալժէրի կ'առաւուրդէր թէ երեսուն միլիոն բաց ունենալով։ Նոյնպէս բաց ունի և Սէնթ-կալ, ինչպէս նաև Սուտան։ Իսկ Գոնկոի գաղութն այսօր եւ մոտական այնպիսի թշուառութեան մէջ ընկած է որմէ երբէք ազատելիք չունին։ Ամիստիւնով՝ բոլոր մեր գաղթային ծախքն կ'որ թւում արարին 100,000,000 ֆրանքի կ'հասնի, առանց հաշուելու այն արտասովոր ծախքերն որ արշաւանքէ և երկրակալութեան փորձերէ յառաջ կ'զան։ որպէս զի Անգլիայէն ետք աշխարհի առաջին գաղթային աշխուրթիւնը կոչուելու պատիւն ունենանք։

Բայց կ'առարկեն մեզ թէ սկսեք չէ յուսահատիլ։ պետութիւն մը չկրնար մի քանի տարուան մէջ կազմուիլ։ Դատ լաւ բայց, խնդրեմ, պէտք չէ նաև գաղթային կալուածներու յաւելման մէջ օգուտ փնտռելու փորձել, որ արդէն կիսովին հարկ եղաւ

ազգերն ազաւ փոխանակութեան սկզբունքը գործածելու օրէնսդրեմ, մեզ այնպէս կ'ընէ որ Անգլիա նոր նոր գաղութներ հիմնելու ուզողքեմէ պիտի հրաժարի. քանի որ իր ֆալսափանութեան հիմնէ աւելի իր առեւտրական գերաւոր շահերը պահպանել և ընդլայնել քան թէ երկրակալութեանը բռնաւոր և արհաւիր ժամանակութեան մը գոնացումը։ Եւ Անգլիան է որ առեւտրական աշխուրթի կ'սանի ու կ'ծաւալէ հետաւոր աշխարհներ ֆալսափալութեան այն ցանկալի սարրներն որ ոչ ոք մէջ չաւ թաւելիր կոչուած ազգեր զիսովին զուրկ են

ԴԻՏ. ԽՄԲ.

ծէն աւելի ընդարձակ են: Այնորի մը ձգենք Փրանսական Ա. Բ. րիկի վրայ: Պիտի տեսնենք ահագին հողեր, բոլորովին երեսի վրայ մնացած: Հարիւր հազարամէր (62 միլն) ներքին հողերու մէջ կարելի չէ մէկ արտաքարի չափ մշակուած հող գտնել: Տահոմէյ տակաւին առևտրական տուն մը չունի: Սենէկալ այսքան դարերէ ի վեր հացիւ մեց առևտրական տուն ունի՝ որ միայնակ կ'գործեն խէժի և ոլոռի առուտուր ընելով: Նոյն երկրին այդ երկու բերքերն եթէ քննեն Ս. Լուի, Ռուֆենքէ և Տաքար ի սպառ կ'կործանին: Գաղթականները տարինքէ ի վեր կ'խնդրեն որ նոր տեսակ բերքերու մշակութիւնը ներմուծուի: Հին ու միտած միջոցներ միշտ կ'շարունակուին: Ամեն մարդ մեր արևմտեան Սահարայի վրայ կ'ծիծաղի, իբրև անարդիւն և անմշակելի կ'նկատուի գլխովին: Պատճառն այս է որ ժողովուրդը չգիտէ որ այդ Սահարան այնպիսի ծովափնեայ մաս մը կ'պարունակէ, որու երկայնութիւնն հարիւր յիսուն մղոն է, այս է Արկուին-Բորդէնտիկ, որ կարող է արդիւնաւորութեան կողմէ Ամերիկայի Նոր երկրին հետ մրցիլ, ինչպէս նաև ունի օստիս մ'որ հազարաւոր ոսկւոյ խէժ կրնայ մատակարարել:

Ի՞նչ հարկ ուրեմն երկրախուզութեան համար այնքան ճշգրտեմ, այնքան կայաններ, այնքան սահմանագծեր, քանի որ քաջ գիտենք թէ այդ ամենն ինչ անհոգութեամբ երեսի վրայ կ'մնան: Պիտի համարձակելի ըսել թէ գաղթային գործերու մէջ լոկ արուեստաւոր ենք, կամ աւելի ճիշդը խօսելով, երազատեսներ: Արդի գաղթաւորութեան բանաձևը պարտի լինիլ առուծախը: Այլրիկէն պէտք է նկատել իբրև առևտրական տուն մը, գաղթաւորութեան ընդարձակ դաշտ մը: Սակաւաթիւ պաշտօնատարներ, բնիկներն իրենց յատուկ օրէնքով և սովորոյթներով կ'առաջարկող, գորաւոր ոստիկանական ոյժ մը, ահա այսչափս կը բաւէ: Սակայն ինչ է մեր մէջտեղ: Մենք Ռալֆի մէջ ի գործ գնելու ելանք 1789 ի անմահ սկզբունքն . . . մարդըս ի ծնէ ազատ . . . »

Եւ յոգուածագիրն այս տեղ կ'ջատագովէ դերաւարու թիւնն, բանասիրութիւնը ընդ ժողովուրդներու նկատմամբ, և ի վերջէ կ'ուզէ որ Փրանսա միապետական իշխանութեամբ իբրև ոչխարներ վարէ վայրի ժողովուրդներն, և այսպէս՝ իբրև Ֆրանսացի չէ կարող Ֆրանսական գաղութներու անյաջողութեան պատճառները թափանցել և իրական դարման մը ցոյց տալ: Երբ կ'ըսուի թէ Փրանսացիք գաղթային ժողովուրդ մը չեն, անտարակոյս այդ անյարմարութեան իրենց բնաւորութեան, ազգային ներքին հանդամանայ պարտ է վերագրել: Արդէն ձեռնհաս մարդիկ չկան Ֆրանսական գաղութները կառավարող, և այդ գաղթային ձեռնարկներն, որ Գերմանիոյ գրգմամբ եղած են, իբրև փոխարինութիւն Աշտա Լոսէնի, ապաղային մէջ թերևս Փրանսայի գլխուն փորձանքներ դառնան:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՄԱՍԼՈՅ

Թգմիրի համար	տարեկան	3 1/2	արծ. 4 1/2
Վեցամսեայ		2	
Աղգ. վարժապետներու		3 1/2	
Կ. Պօլսոյ եւ Փոքր Ասիոյ		4	
		3	
Աղգ. վարժապետներու		3	
Խառնաստանի համար		8	բարձր 12 1/2
		4	
Ներողայի		12	գրադ.
		8 1/2	

Կ Ա Ն Խ Ի Կ Վ Ճ Ա Ր Ե Լ Ի

Հասցե

Մ. Մամուրեան — ԻՋՄԻՐ

M. Mamourian — Smyrne

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Կ ՊՕԼԻՍ —	Մեծ. Ս. Բաբոս Լճ. Գաւրեան. Գաւառիկեր խա րիւ 16 Պաննի Գաւառ
ՄԱՂՆԻՍԸ —	Մեծ. Մկրտիչ Լճ. Իրկանեան
ԷՕՏԷՄԻՇ —	Մեծ. Տիբան Լճ. Պէնոկղեան
ՍԼՄՍՈՆ —	Մեծ. Իբրանց Լճ. Մուրառեան
ԵՐԻՋԸ —	Մեծ. Տիգրան Տէր Պետրոսեան
ԴԸՀԻՐԷ —	Մեծ. Կարապետ Լճ. Դաւառարդե
ՄԸՆԶՈՒԷՐ —	Մեծ. Տիգրան վարպետեան
ՊՕՍԹՕՆ —	Մեծ. Տիգրան Լճ. Թաշեան
ԴԱԻՐԷԺ —	Մեծ. Տօֆ Գաշեան
ԱՏԱՆԸ —	Մեծ. Յակոբ Տ. Պօղոսեան
ՀԸԼԷՊ —	Մեծ. Յովնանէ Էփ. Թիւրապեան
ՍԸՎԱԶ —	Մեծ. Միհրան Լճ. Իսպիղեան
ԴՕՏՈՍԹՕ —	Մեծ. Նշան Լճ. Ժամագործեան
ՉՈՐԼՈՒ —	Մեծ. Ըրրաճաֆ Լճ. Հաքիկեան
ԱՄԸՍԷ —	Մեծ. Թարս Լճ. Օնանեան

ԿԱՐԵՒՈՐ ԱԶԴ

Մատուրեան ԳՐԱՅՈՒՆՆԵ յառաջիկայ դպրոցական չրջանի
բացման ասթիւ հարկի համարի ծանուցանել Արգոյ հասարա-
կութեան և ի մասնաւորի վարժարանաց Հոգարարձուներու և
Տեսուչներու թէ՛ ըստ առաջնայն պատրաստ է ամենէ աւելի
զեղծեալ գիներով հայկեայթեւ ամեն կարգի դպրոցական դո-
սաղբեր թէ՛ հայերէն և թէ՛ թուրքերէն (Մ. Արիկեանի ամ-
բողջ գործերը) :

Գրատանս Արշաւթիւնն ինչոյս է թէ՛ յառաջիկայ չրջանի
համար ևս դպրոցական Արշաւթիւնք և Հոգարարձու թիւք
պիտի փութան գրատանս ընել իրենց յանձնարարութիւններն,
զորս ամենայն փութով և անթերի ու զոհոցուցիչ պայմաննե-
րով կատարելու համար ամեն քանք ի դրժ ուրիշ զրուի՝ ի
գահունակութիւն յաճախողաց :

Ասիկ զատ գրատանս յանձն կանու թուրքիոյ և արտա-
սահանի վերաբերեալ ու է յանձնարարուած զիրք փութով
հասցնել խնդրողաց հասցէին զոհոցուցիչ գիներով :

Գրատանս Արշաւթիւնն ընթերցողաց ուշադրութեան կը
յանձնէ իր սեպհականութիւնն եզոյլ հետեւեալ դասաղբերն,
րբ արդէն դպրոցներու մեծադոյն մասին միջ կը գործածուին,
ուն է,

	ԳՐԱՆԸ
Նոր Արքեպիսկոպոս	1 1/2
Մանկական Պարտիզ	2
Առաջին Ընթերցարան	2 1/2
Երկրորդ »	3
Երրորդ »	5 1/2
Առաջաբանութիւն Աղջկանց	4
Առաջին Տնտեսութիւն	6
Բանալի Հայ Եարադրութեան	3
Ընդհանուր Պատմութիւն Ա.	5
» » Բ.	10
» » Գ.	10
Իրաւանութիւն	5
Պատմութիւն Հայոց	5 1/2